

Széphalom – Egy angolkert utópiája

Kazinczy Ferenc neve rajongó műkedvelőként és szakszerű műértőként régen összeforrt a magyarországi kertművészettel és közelebről az angol tájképi stílusú kerttel, mint művészeti alkotással. A 18–19. század fordulóján Magyarországot is meghódító új összművészet Kazinczy világra gyakorolt jelentős hatását visszavonhatatlanul őrzi életének legfontosabb színtere, a széphalmi kert. Széphalom a kulturális emlékezet számára annak a vonzalomnak (is) őrzője, amely a 18. század második felében újonnan elismert művészet kultuszát az ember alkotta szép természeti táj iránt elterjesztette Magyarországon.

Csakhogy Széphalmon sohasem sikerült Kazinczynak egy valódi angolkertet létrehozni: kertjének az új tájképi stílus elveit követő kialakítására született ugyan terv, de megvalósítására nem került sor. Noha Széphalom mai képe végleg távol került az angolkert stíluseszményétől, mégis őríz valamit egykori tulajdonosának a szépség és a természet, ember és táj harmóniája iránti soha nem múló vonzalmából.

Az angolkert tényleges kialakítása Kazinczy életében utópia maradt, de „az angolkert, mint utópia” részévé vált világfelfogásának:¹ természet és ember kapcsolatának Angliából elterjesztett új típusú modellje ugyanis a művészeti mellett társadalmi és politikai eszményképeket, azaz utópiákat is erőteljesen megjelenített. Kazinczy kora helyezte az emberi érdeklődés középpontjába a természeti környezet és a civilizáció viszonyát, csakúgy, mint a természeti törvényeknek és az emberi természetnek az összefüggéseit. Az utópiák megvalósításának terepe volt az a rendelkezésre álló terület, amelyet bejárva fizikailag is átélhetővé váltak a különböző szellemi és érzelmi vonzódások, megkomponált látképek, díszletszerű, szimbolikus jelentéssel felruházott épületek, moralizáló feliratok, jelentős történelmi személyeket megjelenítő szobrok alakjában. Az új kertépítészeti program erős jelképiségével nagy hatást gyakorolt a szemlélőre, de elterjedéséhez szükséges volt az általa megfogalmazott filozófiai, társadalmi, politikai tartalmak más csatornákon keresztül is történő közvetítésére. Ebben legnagyobb szerepet a szabadkőművesség játszotta, minthogy az angolkert „bölcsojének” az a London környéki angol vidék tekinthető, ahová az első angol szabadkőművesek visszavonultak, hogy afféle felvilágosodott idealistaként egy emberbarát társadalmi eszmény jegyében saját környezetükben teremtsék meg azt az életformát, amelynek megélésére az akkori angol politikai helyzet nem adott esélyt. Alexander Pope, Lord Shaftesbury, Jonathan Swift, Richard Boyle, Burlington harmadik grófja,

¹ GALAVICS Géza, *Az angolkert mint utópia = Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián*, főszerk. VIZI E. Szilveszter, Bp., Akadémiai, 2005, 1–35.

Joseph Addison és még sokan mások olyan erős világnézeti tartalommal töltötték meg az első angol tájképi kerteket, hogy távoli követőikre – például Magyarországon – még jó néhány évtizeddel később is hatással voltak. Az angolkert egész Európában divatjelenséggé vált ugyan, ami egy nagy teherbírású művészi formává szűkítette értékelését, azt a benyomást keltve, hogy csupán látványosan elrendezett zöld felületek együtteséről van szó. Ám a 18–19. század fordulójának Magyarországon Kazinczy és a tájkert magyarországi rajongói még érzékelték, hogy az angolkert a progresszió jelképe, és aki ezt követi, az elkötelezi magát egy új erkölcsiség, társadalmi szerepvállalás, ízlés és nem utolsó sorban magatartásforma mellett.

1. A „kertforradalom”

A magyarországi tájkertek fejlődéstörténetének 1770–1780 körül kezdődő első, ún. átmeneti korszakában a klasszikus francia barokk kertekben megjelentek az első, angol tájképi kertekre jellemző stílusjegyek, amelyek a természeti tájhoz való viszonyban új szemléletet tükröztek.² Az angol tájkertre reflektáló, Magyarországon is nagy hatású német kertteoretikus, Christian Cay Lorenz Hirschfeld a változást, amely a Szigetországtól Kelet-Európa felé haladva 1760–1800 között fokozatosan jutott egyre letisztultabb formában érvényre, már akkor „kertforradalomnak” nevezte el.³ Az először 1790-ben alkalmazott kifejezés jórészt a kertművészeti stílusváltás radikalizmusára utal, amelyben a befogadás élményének intenzitása is benne van.⁴ Hirschfeld szóhasználatát, ahogy később, 1806-ban Kazinczy Ferenc kertelméleti írásának egy mondata is tanúsítja, a horizontváltás jelentőségét rögzíti, vagyis azt, hogy a befogadóközönség és a kritika részéről a változás milyen mértékben tudatosodott.⁵

Az utókor a kifejezést lényegesen tágabb értelemben használta, egy összetett változássorozatra hívva fel a figyelmet. Ennek lényegét Adrian von Buttlar magyarul is olvasható *Az angolkert* című kertmonográfiájában fogalmazta meg legpontosabban: a tájkert azt az alapvető átalakulást tükrözi, amely a nyugati világnak a természethez

² Vö. ZÁDOR Anna, *Az angolkert Magyarországon*, Építés – Építészettudomány, 5(1973), 1–2. sz., 17–22. GALAVICS Géza, *Magyarországi angolkertek* = Adrian von BUTTLAR, *Az angolkert* – GALAVICS Géza, *Magyarországi angolkertek*, Bp., Akadémiai, 9–16. FATSAR Kristóf, *Magyarországi barokk kertművészet*, Bp., Helikon, 2008, 62.

³ Vö. Wolfgang KEHN, *Die Gartenkunst der deutschen Spätaufklärung als Problem der Geistes- und Literaturgeschichte*, Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur, 10(1985), 195–196.

⁴ Christian Cay Lorenz von HIRSCHFELD. *Kleine Gartenbibliothek*, I, Kiel, 1790, V–VII.

⁵ „most mindennek ánglus-kert kell, s száz közt alig van egy, aki tudná mit csinál és mit kell csinálnia, midőn atyjairól reá maradt kertjének egyenes útjait görbékké hagyja vonatni...” = KAZINCZY Ferenc, *Hotkőcz – Ánglus kertek*, Hazai Tudósítások, 1806, 31–33. sz., 262. Vö. *Kazinczy Ferenc utazásai*, vál., szerk., jegyz. BUSA Margit, Bp. – Miskolc, Széphalom Könyvműhely – Felsőmagyarország Kiadó, 1995, 109–110.

fűződő érzelmi viszonyában végbement.⁶ A racionalizmus előretöréséhez kapcsolódva a „természetérzés” a közvetlen szemléletre és beleérzésre alapozott individuális természetélménnyé fejlődött.

A szabad táj eszménye

A szabad táj eszményének térhódítása előtt Európa kertművészetét hosszú időn keresztül a geometrikus hagyomány uralta. Két kiemelkedő korszaka a reneszánsz és a barokk kert volt. De míg a reneszánsz mellérendelő, addig a barokk alárendelő geometrikus szerkezetet alkalmazott. A szabályosságnak ez az elve egy hierarchikus állam és világrend szimbóluma is volt. Másrészt a barokk kertművészet matematikai-kozmikus törvényszerűségek szimbólumaként a kertet mint műalkotást kifejezetten szembeállította a természettel, és arra törekedett, hogy elválassza a valódi tájtól. A természet a barokk kertben saját lényegétől elidegenedve jelent meg, evvel szemben a felvilágosodás a maga természetfogalmát eltérően összekapcsolta a szabadság gondolatával, a természet a szabadság jelképe lett. A tájkert első brit elméletalkotói számára a természet egyben morális hatalommal is bírt. Az esztétikum – és így a kert esztétikuma – nem létezhetett etikai tartalom nélkül.⁷ A vadon, az érintetlen természet szépségét „a legfelsőbb erkölcsi gyönyörűségnek” és egyben a lélek frissülésére szolgáló, meditációra való lehetőségének tartották, a kertészkedés pedig a lélek művelésével volt párhuzamba vonható.

Az új tájkert a természetesség elvét, a természeti táj esztétikai felfedezését hozta magával, mégpedig nemcsak a kerten belüli formák fellazításával, az utak „kacsaringóssá” tételének a barokk stílust megtagadó eljárásaival, hanem legfőképp azzal, hogy elfeledtette a valódi tájtól elválasztó határokat, és minden természeti szépséget, dombokat, völgyeket, fákat, ligeteket, patakokat stb. beiktatott együttesébe. A természeti táj esztétikai értékének felfedezése nem volt teljesen új keletű az európai kultúrtörténetben, de a képpé komponált táj eszménye az angol tájképi stílus térhódításával vált egyeduralmúvá. Az angolkertek olyan háromdimenziós tájképek, amelyek bejárhatók, és állandóan változnak térben és időben.⁸ A kompozíciónak pedig éppen olyan fontos részét képezik a parkon belüli fák és bokrok, vízfelületek és építmények, mint a környék mezőgazdasági területei, az erdők, a távoli hegyek. A klasszikus angolkert lényege éppen az, hogy nem tudjuk, hol végződik a park, és hol kezdődik a szabad természet.

A természet szabadságát az angolkert abban is érvényesítette, hogy a természeti képek alkotóelemei állandó idő- és térbeli változásába nem akart beavatkozni. A növekedésükkel járó változást bele kellett komponálni a minden lépésnél mást mutató összképbe úgy, hogy a természetes harmónia mindig fennmaradjon.

⁶ BUTTLAR, *i. m.*, 12.

⁷ MOHAY Borbála, *Kazinczy és az Orczy-kert*, It, 2015, 3. sz., 261.

⁸ BUTTLAR, *i. m.*, 17.

A festői táj fensége

Magyarországon a szabad táj szelleme lassú átalakulási folyamatban jelenik meg a század utolsó három évtizedében. A franciakert már-már építészeti kötöttségeivel szemben az angolkert egyént kifejező jellege miatt vált egyre népszerűbbé, a szellem szabadságát és kötetlenségét látszott képviselni, de az igazi szabad természet és a tervszerűen megkomponált tájépítés, növénytelepítés megkülönböztetése nagy kihívást jelentett. Az átalakulást elősegítette az ún. festői minőség keresése a természeti táj látványában, amely bár nem tekinthető közvetlenül e kor vívmányának, az angolkertek terjedése azonban nagyban hozzájárult a festészeti elvek felértékelődéséhez a kertművészeti stílus követőinél.

A tájfestészet, és főleg a 17. századi olasz tájképfestészet példái hatottak legerősebben a 18. század második felének angol ízlésvilágára. A Rómában megtelepedett francia Claude Lorrain tájképei műteremben készültek ugyan, de a kép háttérét adó tájkép kompozíciója, a perspektíva, a táj szerkezete, a szín- és tónusvilág hosszú időre meghatározta a festett és valódi tájkomponálás elveit.⁹ A festőiség tehát kompozíciós törvényszerűségeknek, formai és színbeli sajátosságok esztétikai szabályrendszerének a jellemzője, vagyis a természetnek a fizikai tulajdonságait érinti.¹⁰ Claude Lorrain tájai nagyon tudatosan szerkesztett természeti képek, amelyek éppoly kevésbé természetes, alakítatlan tájak, miként az angolkert sem volt az. Az így kialakult, vizuális kódrendszerré fejlődő festői tájképiség lett az angolkert elterjedésnek mozgatórugója és egyben legfontosabb következménye is: ritkaságnak számít, hogy az ízlésben ennyire határozott mérce alakuljon ki, és váljon egy hosszú időszak számára meghatározóvá.¹¹

A Claude Lorrain-i ideális táj a korabeli szépségeszmény képi megjelenítésévé vált. A szépség, mint alapvető esztétikai minőség mellett azonban megjelent egy új fogalom, egy új esztétikai minőség, a fenséges. A fenséges, mint esztétikai kategória virágzásához a 18. század második felében Edmund Burke *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően* (1757) című értekezése járult hozzá leginkább. A fenséges a nagy hatást kiváltani képes jelenségeket foglalja magában. A fenséges érzés leginkább tájélmények, főként a magas hegyek látványa révén élhető meg. A 18. század második felére így vált az angol, majd az európai elit körében is divattá a francia svájci Alpokon való átkelés. De a magas hegyek felé forduló érdeklődésben Jean-Jacques Rousseau *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* című 1761-ben megjelent regényének helyszínválasztása, a Genfi-tó, háttérben az Alpok csúcsaival szintén nagy súllyal esett a latba. Rousseau regényében az Alpok magas csúcsai ugyan csak díszletül szolgálnak, de fontos a jelenlétük. A tájhoz közeledve Saint Preux lány elragadtatottságot él át, itt egyfajta belső megnyugvás tölti el.

⁹ NEMES Péter, *A táj esztétikája: A picturesque mint esztétikai elmélet és gyakorlat = A kultúra átváltozásai: Kép, zene, szöveg*, szerk. JENEY Éva, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Balassi, 2006, 36.

¹⁰ BUTTLAR, *i. m.*, 79.

¹¹ NEMES, *i. m.*, 38–39.

A burke-i fenséges mint kategória újdonsága azonban éppen abban állt, hogy ő Burke szembe fordította ezt a széppel. A különbség hangsúlyozásával a fenségest magasabb rendűnek ítélte a szépségnél is, mivel előbbi képes a legerősebb érzést kelteni az emberben: ez a végtelen előtti döbbenet, a haláltól és a fájdalomtól való félelem. Az angol esztétikai gondolkodásnak ez a fejleménye azonban még nem hatott Kazinczy esztétikai felfogására, akinél a fenséges a korábbi hagyomány szerint közvetlen kapcsolatban állt a szépséggel.¹² A természetes táj fensége (egyelőre) nem hordoz magában veszélyt, szépsége nagysággal párosul, az embert elragadtatással tölti el, felszabadítóan hat szubjektivitására úgy, hogy sohasem veszti el a mértéket.

A fenséges (és) szép táj katartikus élményét Kazinczy is a magas hegyek, a Magas-Tátra látványa révén élte meg először, és életre szólóan. Az 1768-ban Késmárkon töltött tanulóév meghatározó élménye volt a lenyűgöző szepességi táj, háttérben a Magas-Tátrával: „Kézmárk alatt egyfelől Nyéréig, más felől Leibitzig gyönyörű rétek; a városhoz közelre emelkedő óriás Tátra csúcsai, nyárban is ellepve bérczein hóval, s új meg új színben mindég, új meg új megvilágításban – mennyi alkalom időnket elvesztegetni! A nélkül hogy tudtam volna hogy ollyat Poeta és Festő csudálgatni szeretik, egész órákig andalogtam a varázs látványon...”¹³

Kazinczy a fiatalkori élményt hatvan év elteltével öntötte írásba. Önértelmezésében e természeti kép látványában gyönyörködni ösztönös, mélyről fakadó vonzalomként jelenik meg. Ha az élmény megfogalmazása utólagos is, az biztosra vehető, hogy a szépség mellett a fenséges iránti érzékenysége a természeti tájhoz való vonzódásában korán kialakult, és egész életén át elkísérte. Nála a természet óriási fenségei, például a magas hegyek látványa nem a félelmetességükkel gyönyörködtetnek, hanem tündériesek (romantisch), elbűvölőek. A két minőség összekapcsolása tette nyitottá a tájképiség iránt, legyen szó magas hegycsúcsok látványáról, hegyvonulat és síkság találkozásáról vagy nagyszabású vízfelületekről. Az ideális táj – és ebből következően az ideális tájképi kert is – olyan, ahol elragadtatás és rend egymást nem oltja ki, hanem harmonikusan összeadódik.

A hely szelleme

Az angolkertek angliai kialakulásában és elterjedésében kimagaslóan nagy szerepet játszott új világnézeti tartalmuk. Egy elit kör (Pope, Lord Burlington, Kent, Cobham) önkifejezésének eszköze volt kezdetben, de a 18. század közepétől már mindenkié lett.¹⁴

¹² Vö. BODROGI Ferenc Máté, *Rend és elragadtatás: Kazinczy esztétikai alaptapasztalatainak egy közös mintázatáról = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 135–152.

¹³ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete = Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei: Első osztály: Eredeti művek), 565. Lásd még a *Pályám emlékezete* további szövegvariánsait: *i. m.*, 564, 722.

¹⁴ BUTTLAR, *i. m.*, 20–21.

Azok az ellenzéki beállítottságú, nem melleleg szabadkőműves nemesek, akik az első angolkerketet létrehozták, egy emberbarát társadalmi eszmény szószólóiként kertjeikben olyan képi világot teremtettek, amely tele volt csak a „beavatottak” számára közvetlenül megfeyjthető irodalmi, politikai, történelmi hivatkozásokkal, utalásokkal, építmények, szobrok, feliratok formájában. A kertek irodalmi-politikai víziók hordozói voltak, a jelképekkel telezsúfolt kompozíciós felfogás azonban egyre inkább megterhelővé vált, és egy olyan szemléletváltáshoz vezetett, amely azt kívánta meg, hogy a kert képe ne utaljon önmagán túlmutató tartalmakra, netán eszmékre. A század közepétől vált egyre inkább hangsúlyossá a látvány érzéki-esztétikai hatása, szemben az erősen erkölcsi-ideológiai színezetű természetfelfogással.

Ennek az új kertesztétikának legnagyobb hatású képviselője Capability Brown volt, akinek ragadványneve is legfőbb elvére utal: mindig a megoldozandó terület természet adta lehetőségeiből (capabilities) indult ki.¹⁵ Célja az volt, hogy úgymond hozzásegítse a tájat saját lényege jobb érvényesüléséhez. Ezáltal a táj és a kert szorosabban összenőtt, mint valaha.

Az ő tájalakító elve volt a jellegzetes facsoportok, szegélyszerűen beültetett növények alkalmazása, valamint a házhoz közeli gyepfelületek. Tájjainak jellemzői a szelíden hullámzó talajú tágas mezők, csoportokká rendezett fák, erdőkoszorúkban vezetett sétautak, amelyek bizonyos pontjairól nagy távlatú kilátás nyílt a megtekintésre érdemes tájkivágásokra. Nagyon takarékosan alkalmazott kerti épületeket, legfőbb célja a táj természetes jellegének megőrzése volt.¹⁶ A szabadmezők közvetlenül az urasági épületeknél végződtek, amelyhez széles, lapos kanyarokat leíró kocsutak vezettek. Ezek nem merőlegesen tartottak a kapu felé, hanem érintőlegesen. Brown szerkesztési szabályrendszerének alapja a nagyszabású szerpentinforma vagy kígyóvonal lett. Később azzal vádolták, hogy tájkertjei annyira hasonlítottak a szabad természethez, hogy nem lehetett tudni kint a határban jár-e az ember, vagy egy nagy költséggel létrehozott parkban. Brown a tájkert eredeti szabadságeszményét védelmezte, ellentétben kortársa, a másik nagyhatású kerttervező, Sir William Chambers stílusával, amelynek jellemzője a színpadiasság és egzotikumkeresés volt: érzelemteljes kerti staffázsok révén a látogató képzelőerejét kívánta megmozgatni. A kínai kertművészet hatása olyan mértékű volt saját munkásságára, hogy az általa kialakított kerttípust „jardin anglo-chinois”-ra keresztelték.¹⁷ Nagy sikert aratott a kontinensen, különösen a német tájkertek kialakítására. Chambers volt az, aki a tájkert gondolatát első ízben igazította nagyszabású formában az udvar igényeihez, ezért is találták a német fedelemségek, hercegségek a követésre leginkább alkalmas példának angliai munkáit, Kew parkját. Chambers nyomán azután egyre erősödött egy olyan törekvés, amely teljesen szembe ment Brown letisztult és megállapodott kertkompozícióival, és a hangsúlyt

¹⁵ *Uo.*, 65.

¹⁶ *Uo.*, 66.

¹⁷ BUTTLAR, *i. m.*, 67–68.

az érzelmekeltő kerti létesítményekre, egzotikus épületekre, egyszóval a látogató képzelőerejének megmozgatására helyezte. A különböző hangulatokat, érzelmeket keltő kertrészletek divatja különösen Németországban terjedt el.

A táji környezet hangulatának hangsúlyozása vezetett a mintakönyvekből megvalósítható, különböző kerti hangulatokat lehetővé tevő berendezési tárgyak „ipari” méretű utánzásához, elterjedéséhez. Ennek a német nyelvterületeken (ide soroljuk Magyarországot is) legelterjedtebb példája Grohmann *Ideenmagazinja*, amely az 1790-es évektől vált a kertépítők egyik közkedvelt „katalógusává.”¹⁸

2. Az angolkert befogadásnak útjai Kazinczynál (1786–1808)

A személyes úti élmények hatása – Bécs

„Meggyőzhetetlen passzióm az ánglus kertek látása” – írta Kazinczy Ferenc 1803-ban Kozma Gergelynek, mintegy bevezetéképpen a tatai angolkertben tett látogatásához.¹⁹

A kertlátogatások révén szerzett esztétikai benyomások alapvető fontosságúak mind kertesztétikai nézeteink kialakulásában, mind a széphalmi kerttel kapcsolatos elképzeléseit illetően. Először az 1780-as évek közepén látott valódi angol stílusban megtervezett kertet Bécs környékén. Korábbi utazgatásai során olyan helyeken járt (Gödöllőn, vagy Bécsben a Belvedere kertjében), ahol a barokk stílus volt a mérvadó, e helyekre mint kertélményre egyik önéletrajzi írásában sem tért ki. Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy az 1780-as évtized előtt erre nem is igazán lett volna lehetősége, hiszen az első angol stílusjegyeket is mutató, de még erősen a barokkból a tájképibe való átmeneti stílust képviselő kertek csak az 1770-es 1780-as évek fordulóján vagy ezt követően lettek kialakítva. Közülük többet is felkeresett a későbbiekben, de nem turistaként, hanem akkor, amikor hivatalos teendői miatt távolabbi úticélok ezt lehetővé tették. Életének alakulása akadályozta meg abban, hogy olyan fontos, hallomásból ismert, máig a legjelentősebbek között számon tartott első hazai angolkerteket keressen fel, mint Hédervár, Nagycenk, Körmend vagy Csákvár. Éppen a fogságban töltött hat év elteltével, a század végére adta át Magyarországon helyét az 1780-as évek közepétől virágzó átmeneti stílus az érett tájképi stílusnak.

A *Pályám emlékezetének* legelső szövegváltozatában Kazinczy az 1786-os bécsi tartózkodása idején gyűjtött élményei között a kertek látogatását is felsorolja: „Öt hetet töltvén Bécsben, minden örömem a théátrum vala [...] a kertek, de kivált a Belvédér...”²⁰

¹⁸ Johann Gottfried GROHMANN, *Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern...*, Leipzig, 1796–1806.

¹⁹ Kazinczy Ferenc Kozma Gergelynek, 1803. május 25. = *KazLev.* III, 598. lev., 61.

²⁰ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 498.

Az ötletes bécsi látogatás során három város környéki parkról és két városi közparkról tesz említést, ám ezek közül mindössze egy, a neuwaldegi park volt kimondottan angol stílusú, a többi még a francia kertek geometrikus kialakítását őrizte. Bécs környéke ekkor még egyébként sem bővelkedett annyi kastélyban és kertben, mint azt feltételezhetnénk egy birodalmi fővárosról. A Habsburg Birodalom leggazdagabb főurai a fővárostól távol eső birtokaikon, főként Cseh- és Morvaországban vagy Magyarországon alakították ki fényűző rezidenciáikat, ahol a nyári hónapokat töltötték. Később, az 1790-es években az angol tájképi stílus elterjedésével született meg egy olyan környezet megteremtésének igénye, ahová időről időre visszavonulni vágytak azok a fővárosban élő főrangúak, bankárok, vagyonos polgári származású kertépítők, akik a természetrajongásnak egy új típusát jelenítették meg.²¹ Az 1770–1800 között kialakított bécsi és Bécs környéki kerteknél a szabadkőműves háttér meghatározó szerepet játszott.²² Az új stílusú kertek közül szinte valamennyinek tulajdonosa szabadkőműves volt (mint Philipp Cobenzl gróf, Johann Fries, Anton Wilibald Wolfegg, Peter von Braun, Johann és Jakob Geymüller). A bécsi szabadkőművesség virágkora pedig egybeesett a Bécs környéki kertépítés hullámával.

Kazinczynak, aki Béctől nyugatabbra csupán akkor jutott, amikor a kufsteini fogásba vitték, a kertművészetben lezajló forradalmi jelentőségű stílusváltás időszakában magának a változásnak volt a szemtanúja, de kevés lehetősége nyílt ekkor arra, hogy érett és nem csupán átalakulófélben lévő angol tájképi kertet láthasson. A Habsburg Birodalom kertművészetének megkésett fejlődése is fontos tényező abban, hogy a korai érdeklődést mutató Kazinczy milyen közvetlen benyomásokat szerezhetett.

Élete első, valódi angol stílusú kertje a Dornbach melletti Neuwaldegg. Moritz Lacy gróf 1766-ban vásárolta meg a barokk kastélyt és kertet, majd irányításával új angol stílusú kertrészekkel gazdagította, jellegzetes példáját nyújtva az átmeneti stílusnak. Neuwaldegget tekinti az osztrák kerttörténet az első ausztriai angol stílusú tájképi kertnek. A kert fokozatosan a környező tájjal is harmonikus kapcsolatot teremtett, észrevétlenül olvadva bele a környező erdők jelentette szabad természetbe. Lacy gróf kertje egyike volt a legelsőeknek, amely az új tájképi stílus fontos elvét, a *genius loci* figyelembevételét alkalmazta.²³ Ugyanakkor volt itt kínai pavilon, egy Hameau (holland falucska), Filozófus-sétány és további ún. staffázsok, amelyek a már emlegetett „jardin anglo-chinois” hatását szintén mutatták.²⁴

Kazinczy így emlékezik meg látogatásáról:

Dornbachra menvén ki, s mint mindenüvé a hol elsőben, oda is egyedül, a mint a bokrok előtt elmenék, egy ismeretlen illat csapa meg. Körültekintém magamat, s sem a földön, sem a bokrokon nem láték semmit, a honnan az jöhet. Minél tovább távozám, annál inkább tűnt

²¹ HAJÓS Géza, *Romantische Gärten der Aufklärung: Englische Landschaftskultur des 18. Jahrhunderts in und um Wien*, Wien–Köln, 1989, 34–35.

²² HAJÓS, *Romantische Gärten*, i. m., 46–59.

²³ Uo., 36.

²⁴ BUTTLAR, i. m., 233.

el az illat. Visszamenék, s szaglásom elvezete a keresett helyre. Féltem a megszóllítástól, de kísértetem nagyobb vala mint hogy ellent állhasak, s hirtelen meglópám a kertet...²⁵

Laxenburg és Schönbrunn, az Augarten és a Práter voltak azok a további, kivétel nélkül császári kertek, amelyeket Kazinczy még felkeresett. II. József felvilágosult szelleme ellenére az angol tájképi stílus befogadása lassan ment, a császári kertek és parkok átalakítása csak a századfordulón valósult meg. A kertek megnyitása a nagyközönség előtt már egy új szemléletmód hatását sejtetik, de ez még nem érintette a barokk, geometrikus kertek stílusát. A bécsi császári kertek tehát nem tágították az új kertstílusra fogékony „kert-turisták” horizontját, viszont hozzájárultak ahhoz, hogy egyre több arisztokrata is megnyissa kertjét a látogatók előtt. Kazinczy is ennek köszönhette, hogy ajánlás nélkül juthatott be addig nehezen megközelíthető helyekre, ahol ha mást nem, botanikai érdeklődését kielégíthette.

Amikor 1803 nyarán újra hosszabb időt töltött Bécsben, a kertlátogatások megisméltődtek. Felkereste a Prátert és az Augartent, és Bécs környékén a szabadkőműves Cobenzl gróf reisenbergi (Kobenzlhof) már kiforrott tájképi stílusú kertjébe is tett egy kitérőt. Itt látta életében másodszor a még akkor egzotikusnak számító tulipánfát, a Liriodendron Tulipiferát. Első alkalommal a fogságba vezető úton, egy Salzburg melletti kertben tett rá nagy hatást a tavasszal virágzó, ritka szépségű fa. Kobenzlhofi látogatása után néhány nappal Schönbrunnba, a botanikus kertbe ment, de a már virágba borult fa csalódást keltett. „A Tulipánfa azolta, hogy Kobenzlhofon valék ki-virított. Sem a' fa nem az, sem a' virág, a' mit vártam.”²⁶

Kazinczy Bécstől nyugatabbra csupán kufsteini fogsága miatt jutott el, és paradox módon az egész Budától Kufsteinig, majd Munkácsig vezető út volt az a lehetőség számára, amikor a legtöbb kastélykertet felkereshette. Az út során szerzett benyomásai meghatározóan formálták szemléletét, kertesztétikai nézeteinek letisztulásához nagyban járult hozzá egy számára minden tekintetben ideálisnak tűnő angolkert megismerése, Lodron gróf neuhausi kertje Salzburg mellett. Neuhaus ettől kezdve vált viszonyítási alappá számára. Amit akkor vizuális élményként rögzített, arra 1806-ban megírt rövid kertelméletében is hivatkozott:

Nem fogom soha elfelejteni azon estvém emlékezetét, melyen Salzburghoz egy órányira gróf Lodróninak Neuhausi kertjében (1800. 2d.Júl) Klopstocknak születése s a St. Preux és Julie szerelme írója halálának napját a lehanyatló nap arany fényében innepletem. Gyönyörű bölcs calculus szerint épült kis kertecske! – a háború irtóztatóságai e szép helyet is elpusztították, s a lilidendron s a szép platanus azért nőtt benne, hogy gyalog katonák levesét főzlelje meg!²⁷

Ez a hely félreérthetetlenül azt az ideált testesítette meg, amit a maga számára, mint egy kisebb területtel rendelkező leendő kerttulajdonos számára elképzelhetett

²⁵ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 603.

²⁶ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 295.

²⁷ KAZINCZY, *Hotkócz*, i. m., 118.

a legoptimálisabb körülmények között. Amikor a szabadkőműves Lodron gróf kertjét felkereste, tisztában volt vele, hogy milyen távol került széphalmi terveinek beteljesítésétől. Éppen saját otthonának és ambíciózusan megálmodott kertjének elkezdett építkezését kellett elfogatása és elítélése miatt odahagynia.

Az élmény intenzitásához bizonyosan hozzájárult az a különös léthelyzet, amelyben a kertet felkereste: a kufsteini fogságból úton egy akkor még ismeretlen másik börtön felé, az egyik szálláshelyen a többi fogollyal és az őket kísérő katonákkal esti sétára indulva véletlenszerűen fedezték fel az „édenkertet”. A kert lassan feltáruuló szabadkőműves tematikája még inkább értékessé tette számára:

egy kerti házban kőműves hieroglypheket láték meg, s megszólítám a kertészt, el nem hallgatván, s büszkeségből, hogy én magyar vagyok. Uram nekem gyanúm támadt, hogy itt lózsikat tartottak a kőművesek. Látván, hogy a dolog nem idegen nekem, elbeszélé, hogy gróf Lodron sveciai követünk, e kertet kőművesi összegyűléseknek alkotta, s hogy itt Colorado érsek a nagymester.²⁸

Feltehetőleg a neuhausi kertnek köszönhetően tudatosodott benne az a szempont, ami kertesztétikájának egyik meghatározó elvévé vált, mégpedig a kert jó fekvése, a táj jelentősége, amely körülveszi a kertet. A neuhausi e tekintetben mindent felülmúlt (és talán emlékeztette arra, ami már a Magas-Tátra közelében, a szepességi tájban is lenyűgözte): egyik oldalról a bajor síkság, keletre és délre a magas hegyek látványa, az Alpok csúcaival és várromok. „A táj egyike a legszebbeknek, melyeket valaha láttam.”²⁹

Az eszményi táj, amelybe az eszményi kertet belekomponálva megkapjuk a Kazinczy ízlése szerinti legszebb angol tájképi kertet, nem más, mint a neuhausi kert környezete a tatai kert vízfelületeivel, és ültetett részleteinek kicsit nagyvonalúbb kialakításával: ezt Kozma Gergelynek 1803-ban írott levelében árulja el lelkesülten, mert minden hibája ellenére a tatai kertet tekintette az egyik legjobban sikerültnek a korai magyarországi angolkertek közül: „ha ezt a kertet, úgy mint van felkaphatnám, s gróf Lodroni-nak Salzburg mellett levő kerte helyébe tehetném – melyet három oldalról romantisch kősziklás tirolisi formájú hegyek vesznek körül, egy oldalról a baváriai szép sík nyílik meg előtte, honnan az aranyzín égen lemenő nap elenyészését lehet látni – azt mondhatnám, hogy ez a legszebb ánglus kert, amelyet valaha láttam.”³⁰

Magyar kertek

A bécsi élményeket követően az első magyarországi angol stílusú kertek közül Kazinczy 1786–1795 között egyetlen olyat sem látott, amelyik mélyebb benyomást tett volna rá, legalábbis sem visszaemlékezéseiben, sem levelezésében nem találunk erre vonatkozó

²⁸ KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Kazinczy Ferenc Művei: Első osztály: Eredeti művek), 119.

²⁹ *Uo.*

³⁰ *Uo.*

említést. A fogságba vezető úton azonban három helyszínen is engedélyt kért arra, hogy megálljanak: Ácson, Oroszváron és Malackán. Kevés szóval, de az angolkertek iránti, egyre tudatosabbá fejlődő érdeklődésének és egyre jobban formálódó ízlésének kifejezésével fejt ki a későbbiekben, hogy összbenyomásként vagy egyes részleteik tekintetében milyen hatást tettek rá e kertek.³¹ Összefüggő értékelést egyikről sem készített, de mindhárom helyszínről találunk vázlatszerű rajzokat kéziratban maradt jegyzetei között.³² Úgy tűnik, a fogságból való szabadulás után a hotkóci kert leírásához kapcsolódó kertelméletének megírásig, vagyis 1806-ig foglalkoztatta még élénken a felendülőben lévő magyarországi kertművészet. 1803-ban ismét több kertben is látogatást tett, ez volt a tapasztaltgyűjtés második és egyben utolsó magyarországi szakasza. 1803 után már csak erdélyi kertekben tett látogatásairól számolt be részletesebben visszaemlékezéseiben, máskülönben ez a témakör láthatólag hátrébe szorult.

1803-ban Tatán az Eszterházy-kertben, Tóalmáson Prónay Sándornál, Ludányhalásziiban Ráday Pál készülőfélben lévő angolkertjében, valamint Pesten az Orczy-kertben járt.³³ Lényegében mindenütt pozitív élményekkel gazdagodott, ezekre több részletben, különböző szövegekben találunk utalásokat: a tatai kert főleg vízfelületeivel, vagyis máig híres tórendszerével vívta ki elismerését. Tóalmás természetközeli egyszerűségével, Ludányhalászi pedig azzal, hogy itt ismerkedett meg a kert tervezőjével, Witsch Rudolffal, akit szakmailag a legnagyobb elismeréssel emleget. Az Orczy-kert 1803-ban némi csalódást okozott neki, de később véleményét tévedésnek minősítette.³⁴ A felsorolt magyarországi, átmeneti stílust képviselő angolkertek szolgáltatták az alapját a már sokat emlegetett „kertteóriájának” érveléséhez, amelyet a téma betetőzésekként a hotkóci kertről készült nagyszabású újságcikke végén 1806-ban közölt. Ebben, ha csak egy-egy kisebb részletre vonatkozóan, de a jó és a rossz megoldások szemléltetésére használta fel vizuálisan rögzített élményeit.

Szakirodalmi olvasmányok felhasználása

Kazinczy nem tartotta feltétlenül szükségesnek elméleti munkák tanulmányozását ahhoz, hogy valaki műértővé váljon, de az önművelésnek mindenképpen részét képezte művészeti tárgyú munkák olvasása.³⁵ A kertművészet korabeli felfutását élénk érdeklődés kísérte, és szükség volt az új stílus elméletének és gyakorlati megvalósításnak megismertetéséhez is különböző szakkönyvekre, illetve illusztrált albumokra, amelyek a mai fényképfelvételekhez hasonlóan az új esztétikai megoldásokat láttatták. Magyarországon az egész térséghez hasonlóan némi késéssel váltak hozzáférhetővé

³¹ KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m., 460; KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 288; 650.

³² MTA KIK Kt., K639 93a; RGy., Szemere-tár, I. fol. 210.

³³ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 287–288; 305–306.

³⁴ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 705.

³⁵ „Ne sok theoreticust, de sok remekek nézellését, olvasását, még pedig poetai ízléssel közelítvén ehhez.” Kazinczy Ferenc Szabó Jánosnak, 1815. december 13. = KazLev. XIII, 3063.

az alpműveknek számító angol kertelméleti írások német vagy francia változatai. Sokkal népszerűbbek voltak a meglehetősen drága albumok és mintakönyvek, mert már ekkor is többet jelentett képeken keresztül megismerkedni egy új stílussal, mint bonyolult elméleti szövegek révén.

Kazinczy angolkertek iránti érdeklődésének gyökereit kutatva biztosra vehetjük, hogy a témában szerzett alapos ismereteit kertművészeti, kertelméleti írások révén is gyarapította, de ezekre mind a kiadott, mind a még kiadatlan írásaiban meglehetősen kevés utalást találunk. Ezért is különösen jelentős, hogy kertteóriájában futólag két olyan műről is említést tesz, amelyek a német kulturális hatás alatt álló európai országokban a legnépszerűbbek voltak, és legnagyobb részük volt az angol tájkert stílusmegoldásainak széleskörű elterjesztésében, sőt divatba hozásában. A tanulmány legelején már megidézett C. C. Hirschfeld német kertteoretikus gazdagon illusztrált *Theorie der Gartenkunst* című műve, valamint a szintén említett Grohmann *Ideenmagazin* címmel negyedévente (1796–1805 között) megjelentetett folyóirata ismertették meg az érdeklődőt német és francia nyelvű szövegekkel, de főképp olyan mintaképekkel, amelyek a különböző angolkerti létesítményeket ábrázoltak. Kazinczy megfogalmazásából ítélve 1806-ra ezek már Magyarországon is oly ismert kiadványok voltak, hogy a stílus elszürkülésének, sablonos megoldások alkalmazásának veszélyével fenyegettek. A Kazinczy által legtöbbször hivatkozott kertművészettel kapcsolatos kiadvány Wilhelm Gottlieb Becker *Taschenbuch für Gartenfreunde* című zsebkönyvsorozata, amely 1795–1799 között megjelentetett magyarországi tájképi kertekről szóló leírásokat közölt. A kiadvány az angol tájképi kert művészettörténeti szakirodalmának kimagaslóan fontos darabja. A Közép-Európában különösen népszerű sorozat négy tanulmányt bocsátott közre a Magyarországon működő kertépítész, Petri Bernhard Héderváron, Vedrődön, Rárón és Pesten megvalósult kertjeiről.³⁶

Kazinczy azonban nem jegyzetelt ki szövegrészleteket a magyar vonatkozású leírásokból, ahogy az egyébként szokása volt, hanem csak Petri leírásainak lelőhelyét jegyezte fel, illetve vázlatokat készített a kötetekben található, főleg emlékművekről készült illusztrációk alapján: a botanikus Linné Uppsalában 1797-ben felállított emlékművéről, illetve emlékműmintákról az egyik 1798-as kötetből.

Az új kertművészetnek főleg eszmei tartalmát közvetítette a tájleíró költészet, amely ha áttételesen is, de szintén közreműködött az angolkert recepciójában.³⁷ Kazinczy éppen akkor kezdett el a költészet e feltörekvő irányzata iránt érdeklődni, amikor az ember alkotta természeti tájhoz való vonzódása is megerősödött. Ennek egyik elindítója az angol Thomson *Évszakok* című versciklusa volt, amelyet azonnal lefordítottak franciára és németre, így sokkal könnyebben és gyorsabban terjedhetett el a kontinens nyelvein, mint eredetiben. Kazinczy a fogság idején szerezte be a kötet

³⁶ R Gy., Szemere-tár, I. 208–209; MTA KIK Kt., K633/I. 181b; K633/II. 248a; K633/VI. 157a-b.

³⁷ Vö. Vörös Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodáskori magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1991.

német, *Jahreszeiten* című fordítását, de Munkácson otthagya rabtársainak, más könyveivel együtt.³⁸

Ebbe a sorba illeszkedik a francia Delille költészetének közvetlenül a kertművészethez kapcsolódó *Les jardins* című versciklusa (1782) is. Kazinczy 1808-ban készített egy folyóirat-kijegyzést az *Allgemeine Literatur-Zeitung* „Gartenkunst” című cikkéből: ebben Torquato Tasso *Gerusalemme liberata* XVI. énekének egy versszakát, valamint Delille említett versének első énekéből találunk egy részletet, amelyek a kertesztétika Kazinczy számára egyik legfontosabb elvét a „hely szellemének” tiszteletben tartását verselik meg.³⁹ Kazinczy a Delille-verskijegyzést azzal vezeti be, hogy „Igaz a’ mit Delille mond.”

Ne ruházza fel a földet olyan szépséggel, amelyet nem akar felvenni.
Legelőször ismerje meg a helyszínt, és a helynek
tisztelje szellemét, kérdezze istenét.
Törvényeit büntetlenül nem lehet megsérteni.⁴⁰

A szabadkőművesség általános hatása

Az európai szabadkőművesség egyenlőséget és testvériséget hirdető törekvései korán kapcsolatot találtak a kor új természetfelfogásával, amely a természetben az emberi lét, az emberi érzelmek tükörképét látta, s a hajdani, a romlatlan természetben élő ember elveszett boldogságát akarta újra megtalálni. Amint arra már többször is utaltunk, a korai tájképi kertek szellemi tartalmukat tekintve sokat köszönhetnek a szabadkőművesség mozgalmának. Szerepet játszottak a műfaj elterjesztésében, amely képes volt megjeleníteni értékrendjüket, szellemi törekvéseiket. A tájkert voltaképpen a természet építése révén az önépítés szimbólumává vált, amelynek létrehozója jelentős társadalmi nevelő szerepet szánt alkotásának. A szabadkőművesség kertművészetre gyakorolt hatását felerősítette, hogy a korai angol tájképi kertek tulajdonosainak, tervezőinek meghatározó része volt a társaság tagja. Az új stílust kialakító művészek, filozófusok pedig szintén szabadkőműves kötődésűek voltak Angliától Magyarorszáig.

A Habsburg Birodalmon belül a Bécs környékén kialakított új stílusú angolkertek tulajdonosainak szabadkőműves elkötelezettségéről már esett szó. Magyarországon szintén nagy jelentősége volt annak, hogy az építető/megrendelő tagja volt-e valamilyik szabadkőműves páholynak, és úgy tűnik, hogy az sem mellékes, melyiknek. A magyarországi páholyélet egyik virágzó időszaka esett az 1780-as 90-es évekre egészen a szabadkőművesség 1795-ös betiltásáig. Az egyik első, és a leginkább programszerűen kidolgozott szabadkőműves kert Batthyány Lajos hercegé volt Körmenten. 1783-ban

³⁸ KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m., 314.; MTA KIK Kt., Tört. 2r. 21., 215. f.

³⁹ MTA KIK Kt., K633/I. 172b

⁴⁰ (A magyar ford. tőlem) Franciául: «Ne pretez point au sol des beautés qu’il refuse./Avant tout, connoissez votre site, et du lieu/Adorez le génie et consultez le dieu./Ses lois impunement ne sont pas offensées.»

kezdte el nagyszabású tervének megvalósítását, amelyben markáns módon jelent meg az a felfogás, hogy a kertnek a benne kialakított terek, szobrok, építmények révén úgy kell gyönyörködtetniük, hogy egyben erkölcsnemesítő gondolatokat is közvetítsenek. Olyan programszerűen megkomponált sétautakat hozott létre, amelyek a látogató számára morális és szellemi élményt nyújtottak. Battyhány herceg szellemi vonzalmainak volt egy erősen irodalmi irányultsága is: kertjében emlékműveket, szobrokat alkalmazott, amelyek kirajzolták irodalmi ízlését: Homérosznak és Cicerónak is állíttatott emléket, de modern felfogásáról tanúskodik, hogy két évvel Salamon Gessner svájci költő halála előtt, 1786-ban emlékművet állíttatott neki.⁴¹ A korszak egyik legnépszerűbb költője annak is köszönhető ezt a kitüntetést, hogy költői világában a természet és táj, amely az emberi érzelmek kifejezőjévé vált, főszereplővé lépett elő. Kazinczy számára a szabadkőműves Battyhány Gessner-rajongása kitüntetett jelentőségű volt. Gessner kultuszának ezt a megnyilvánulását éppen a kertek iránti érdeklődése idején, 1807-ben Csehy Józseffel folytatott levelezése útján igyekezett minél alaposabban megismerni.⁴² Batthyány 1784-től a bécsi Zur wahren Eintracht páholy tagja volt. Kazinczy személyesen ismerte, nagyra tartotta, és éppen Batthyány műveltségére és irodalmi érdeklődésére tekintettel kérte őt fel 1790-ben a megalapítandó Árkádiai társaság tiszteletbeli elnökének. (Ebben közrejátszhatott, hogy nem sokkal korábban Batthyány levélben gratulált és köszönte meg Kazinczynak az 1789-ben megjelent *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei* című levélregény-átdolgozását).⁴³

A körmendi kerthez hasonló, a szabadkőművesség hatását ilyen következetesen képviselő kert azonban a fennmaradt források alapján kevés készült Magyarországon. Jellemzőbb volt a szabadkőműves tematikának néhány részletre korlátozódó megjelenése, mint például Batthyány Lajos herceg bécsi páholytársának, a dúsgazdag, Bécsben élő Apponyi Antal Györgynek hőgyészi kastélyparkjában.⁴⁴

Kazinczy 1784-ben lépett be a miskolci „Az erényes világpolgárhoz” páholyba, amelyben még két, később jelentős angolkertet létrehozó páholytársa volt: Aspremont János, aki a Trencsén megyei Rovnyén az 1790-es években fogott hozzá nagyszabású angolkertjének megépítésébe az antik művészetet megidéző emlékművekkel.⁴⁵ Kazinczy másik páholytársa a köznemesi származású Beck Pál mérnök pedig 1800 táján Tégláson alakította ki a Kazinczy részéről is elismerést arató, gazdag flórájú angolkertjét. Nem mellékes az sem, hogy az 1790-es évek elején a szabadkőműves

⁴¹ KOPPÁNY Tibor, *A körmendi kastélypark építéstörténete*, Vasi Szemle, 1979, 33. sz., 376.

⁴² Csehy József Kazinczy Ferencnek, 1807. január 19. = KazLev. IV, 1066. lev., 475–477.

⁴³ Kazinczy Ferenc Batthyány Lajosnak, 1791. január 7. = KazLev. XXIII, 5665. lev., 28–34.

⁴⁴ ALFÖLDY Gábor, *Apponyi Antal hőgyészi kastélyparkja*, Művészettörténeti Értesítő, 50(2001), 1–2. sz., 57–83.

⁴⁵ GALAVICS Géza, *Egy elfeledett angolkert – Rovnye Trencsén megyében*, Ars Hungarica, 2006, 1–2.sz., 119–165.

Orczy László, aki Beck Pálhoz hasonlóan a nemesi ellenzék elszánt képviselői közé tartozott, Pesten hozzáfogott az Orczy-kert megépítéséhez.⁴⁶

Gróf Széchényi Ferenc nagycenki, Festetics György keszthelyi, és gróf Viczay Mihály hédervári angolkertje ugyan kevésbé alkalmazta a jelképi utalásokat, de a szabadkőművesség szellemisége mélyen meghatározta jellegüket.

Magyarországon kevés, a nyugat-európai szabadkőműves kertépítők által előszere-ttel alkalmazott építmény maradt fenn az angolkertek e korai korszakából, és azt sem tudhatjuk pontosan, hogy eredetileg ennél lehetett-e több, és ha igen milyen arányban. Azt azonban biztosan ki lehet jelteni, hogy még az olyan szerényebb kertben, mint Széphalom, a sírhely kialakításnak gondolata szorosan kötődik a szabadkőműves kerttematikához. A kerti emlékeztető építmények (szobrok, emlékművek, feliratok formájában) a barokk művészetben mitikus istenszobrokra korlátozódtak. A szabadkőművesség hatására terjedt el az a felfogás, hogy az emberi kiválóságoknak kell inkább emléket állítani. Hogy kinek, az pedig személyes élményből, vagy kapcsolatból fakadt, ezért egy angolkert emlékművei kirajzolták a tulajdonos izlését, politikai vagy szabadkőműves kötődését.⁴⁷ A megemlékezésnek tehát jellemző formája volt a tisztelt személy jelképes vagy valós sírhelyének elhelyezése a kertben. Legismertebb példája ennek Rousseau sírja Ermenonville-ben, amelyet nyárfákkal körülölelve egy kis szigeten helyeztek el. A sírhely festőisége és a sziget mint Rousseau-utalás olyan hatást tett a kortársakra, hogy többfelé, így Wörlitzben is kialakítottak hasonló Rousseau tiszteletére.⁴⁸ Kazinczy kéziratos feljegyzéseiben két változatban is találunk Rousseau wörlitzi síremlékére vonatkozóan kijegyzést. Először 1802-ben írta át a síremlék feliratát és szövegét W. G. Becker: *Taschenbuch für Gartenfreunde* (1795, Leipzig, 178.) című művéből, majd 1808-ban ugyanezt átmásolta a *Pandekta I.* kötetébe.⁴⁹

Hirschfeld német kertteoretikus már idézett munkájában kifejezetten javasolta valódi sírok elhelyezését a parkokban. Nézetei szerint ezek az élet törekenységére emlékeztetnek majd, de az általuk sugárzott melankólia mentes kell, hogy legyen a halál riasztó képétől.⁵⁰ A szentimentális kertekben egyre gyakrabban jelentek meg valódi és jelképes sírkövek. Ezzel a kert és a benne élők viszonya vált személyesebbé, halottkultusz és természetkultusz így közvetlenül is összekapcsolódott. Kazinczyra is mély benyomást tettek a hotkóci kertben a Csáky család több tagjának felállított különleges emlékművek, sírkövek.⁵¹

⁴⁶ MOHAY, *Kazinczy és az Orczy-kert*, i. m.; MOHAY Borbála, *Az Orczy-kert gondolata és megvalósítása*, *Átjáró: Interdiszciplináris folyóirat*, 2(2014), 2. sz., 25–57.

⁴⁷ SZABADICS Anita, *Szabadkőműves szimbolika Európa tájképi kertjeiben*, 4D: Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat, 2006, 3. sz., 58.

⁴⁸ *Uo.* 60.

⁴⁹ RGy., *Szemere-tár*, I. 208; MTA KIK Kt., K633/I 181b

⁵⁰ SZABADICS, *i. m.*, 60.

⁵¹ KAZINCZY, *Hotkócz*, *i. m.*; GALAVICS, *Magyarországi angolkertek*, i. m., 41–43.

A szabadkőművesség emlékezetkultusza, ha számos áttételen keresztül is, de hatással volt a parkosított temetők 19. század második felében megkezdődő kialakítására. Mai temetkezési szokásaink egyik fontos előzménye az angolkertekben megjelenő valódi síremlékek divatja. Ennek egyik jellegzetes megnyilvánulása Kazinczy rajongva szeretett első gyermekének, Phigie-nek 1806-ban állított síremléke a széphalmi kertben, amely később a nagy író temetkezési helyévé is vált.

Kazinczy kertesztétikai elvei

Kazinczy kertesztétikai elveinek egyetlen, és meglehetősen rövid összefoglalása a Hazai Tudósításokban 1806-ban jelent meg. A több folyóiratszámában, folytatólagosan közölt élményszerű beszámoló Csáky Emánuel grófnak a szepességi Hotkócon található kertjéről esettanulmányának is beillik a cikk befejező részét képező, vázlatos, pontokba szedett elvek elé. Hotkóc a már hosszú évek óta kertekért rajongó Kazinczy számára végső ihletője volt annak a benne valószínűleg már korábban megfogalmazódott szándéknak, hogy a megelőző évek során felgyülemlett tapasztalatait, benyomásait egy még újnak számító művészeti témában közérthetően bocsássa közre, és valódi hasznára legyen azoknak, akik ennek a sokoldalú készséget, ismeretet igénylő ösztönző művészeti alkotásnak a létrehozására vállalkoznak. Fontos hangsúlyozni, hogy teóriáját elsősorban a kertépítető főuraknak szánta, mintegy tanácsként.

A lapalapítónak, Kultsár Istvánnak írott levelében így indokolja szándékát: „Nem sokára le fogom irni a’ helyet [Hotkócot] minden szépségeivel ’s megtoldom az Anglus kertek’ theoriájával, melly annál szükségesebb, mert most mindent megszállott a’ gonosz lélek Anglus kertet ültetni, ’s egyik nagyobb bolondságot csinál mint a’ másik.”⁵² Ugyanígy érvel Cserey Farkashoz írott levelében is, és ebből arra lehet következtetni, hogy Kazinczy egy jelenségre reagált elvont, de a gyakorlatba könnyen átültethető téziseivel: azért vált a szakember nélküli kertépítés divattá, mert az olcsóbban fenntartható, szabálytalan angolkertek megtervezéséhez úgy vélték, nem kell akkora mérnöki precizitás, mint a geometrikus elrendezésű francia kertekhez. Cserey Farkas hasonlóan felfigyelt az új stílussal kapcsolatos tévképzetre: „[...] igen szükség is, hogy tudgyák hazánkba, mi legyen az Anglus kert, mi abba mind az ízlés, mind a Mesterség. Hazánkbeli Anglus kertekbe többire csak a legdurváb irregularitásból áll azoknak Anglussága, már pedig ebbe még több regulát, és még nagyobb figyelemmel kell követni, mind a czikornyás francia kertekbe.”⁵³

Az utókor hajlamos kifogásolni, hogy Kazinczy – aki egyébként nem tudott kialakult, kész elméleti és nyelvi mintákat követni a kertművészettel való ismerkedéskor – maga sem vállalkozott egy nagyobb, összefüggő kertesztétikai munka megírására, valamint hogy a sokféle elszórt, apró mozaikdarabokból összeállítható szemlélete nem elég következetes. Ha azonban kertelméletének fő téziseiből indulunk ki, és

⁵² Kazinczy Ferenc Kultsár Istvánnak, 1806. szeptember 22. = KazLev. IV, 994. lev., 314–315.

⁵³ Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, 1806. október 3. = KazLev. IV, 1009. lev., 352.

ezt összevetjük az időben és térben elszórtan felbukkanó kertesztétikai jellegű megnyilvánulásaival, valamint a saját kertjére, Széphalomra vonatkozó elképzeléseivel, akkor össze lehet állítani egy határozott ízlést követő kertesztétikai felfogást, amelynek középpontjában a természetesség eszménye áll. Hét pontban összefoglalt tételei nem kategorikusak, de fő szempontjai több tételben is megismétlődnek, ami szintén segít az átmeneti korszak különböző kertművészeti kísérletei között megtalálni a Kazinczy szerinti ideálisat.

A természetesség elve. Kertművészeti szempontból Kazinczy legfőbb elve, amely számos helyen előbukkan. Hotkóc leírásnak elején az angol, „ánglus” kert szinonimájaként használja a természetes kert kifejezést. A természetesség elve immár nem a francia kertekkel áll szemben, amely mint meghaladott stílus, az angolkertek rajongói szemében a múltat, az elavultat képviselte, hanem az előző fejezetben említett „jardin anglo-chinois” vagy szentimentális stílus építményekkel, kerti díszítőelemekkel, ún. staffázsokkal túlszűfolt, átmeneti változatával, amelyek hangulatokat, érzelmeket keltenek, és a személyes ízlést, egyénit hivatottak kifejezni. Csakhogy mindezt – amint arra cikkének legelején maga Kazinczy is kitér – sokan a már emlegetett mintakönyvek, illusztrációk alapján, minden kompozíciós elv nélkül próbálták megvalósítani. Kazinczy a természetesség alatt a természethez való visszatérést érti, amely olyan következetességet jelent, mint a már emlegetett Capability Brown angol kertépítész felfogása. A kert lényege, hogy közvetítő legyen természet és művészet között. Teóriája hatodik pontja világít rá erre legjobban: „a kertben sétáló idegen ne kertben, hanem szép természetben vélje magát”.⁵⁴ Ez azonban, ha úgy tetszik a legnagyobb kihívás, hiszen éppen az a lényeg, hogy természet és művészet nem azonos, az angolkert mi-benléte pedig egy vékony mezsgyén mozog nem látható, de létező határvonalaival. A kert, mint ember alkotta táj tökéletes kompozícióival művészileg teremti újra a természeti táj harmóniáját.

A „felesleges bábszerekként” leírt elemek halmozása a hotkóci kertben kevésbé zavarta Kazinczyt, mert „a hivalkodásnak találmányai” mély gyászában fogékonyra tették a mélabús hangulatot árasztó építményekkel teletűzdelt kertrészletek iránt: „A’ Természet szépsége, a’ sok igen szép, de tömötségei miatt csaknem szenvedhetetlen partiák, gondolatok, Momentumok egészen elfoglaltak. Ily állapotban mint valék, semmi sem kaphatta-meg inkább lelkemet.”⁵⁵

Festőiség. Teóriájának 2–4. pontjában a legszorosabb értelemben vett esztétikai elveket találjuk. A szép természeti formák újraalkotása összetettebb feladat annál, minthogy az angolkert azonosító jegyév vált kanyargós utakkal próbálják meg a természetesség látszatát kelteni. Kazinczy a klasszikus tájképi kertek előfutára, amikor a fák, bokorcsoportok elrendezésével egységes térrendszer megvalósítását várja el,

⁵⁴ KAZINCZY, *Hotkóc, i. m.*, 118.

⁵⁵ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1806. szeptember 23. = KazLev. IV, 996. lev., 317.

a növények ültetésében pedig a színeknek és formáknak a „festőiség” szabályrendszere szerinti szigorú betartását.

Látképelv. Fontos megjegyzést találunk a teória 2. pontjában arra, hogy mennyire szükséges egy kert tervezésénél a nem megfelelő kilátás eltakarása és a szép kilátás előtérbe helyezése. A kertkörnyezet esztétikai fontosságára itt nem elvszerűen hívja fel a figyelmet, de a látvány jelentősége sokféle szövegében felbukkan. A hotkóci kert bejárásánál is hangsúlyozza egyik célját, „hogy az egész fekvést ismerjem, nem csak a kertet”.⁵⁶ Mint már utaltunk rá, Kazinczy a neuhausi kertet fekvése, az ott elébe táruló kilátás miatt találta legszebbnek, ebben „helyezte volna el” legszívesebben a tatai kertet, hogy megkapja a legtökéletesebb szépségű angolkertet.⁵⁷

A látképelv saját kertjének tájolásánál is alapvető fontosságú volt. A kilátás ugyanis megnöveli a kert határait, és összeolvasztja a körülhatárolt területet a tájjal. A tájban pedig a magas hegyek csúcsai, a hegyvonulattal találkozó síkság, valamint egy-egy várrom látványa alkotja a tökéletes élményt. Hotkócról, Neuhausból és Széphalomról széttekintve ezek a látványelemek mind megtalálhatók voltak.

Genius loci – „a hely szelleme”. A természetességből következik annak elvárása, hogy a helyi sajátosságokat egy angolkert kialakításakor figyelembe vegyék. „Egységet”, azaz harmóniát említ, ez pedig mai kifejezéssel a tájjalleg tiszteletben tartására utal: a természet mesterséges átalakításának egy esztétikai cél érdekében megvannak a maga korlátai (lásd a dombok emelését síkterepen vagy vizekben szegény környezet esetében tavak kiképzését). Ha ezeket átlépjük, akkor a mesterkéltetés, erőltetés hibájába esünk. Az elv hangsúlyozásával Kazinczy ismét leteszi voksát a Brown-féle kertfelfogás mellett, amely Magyarországon kicsit később, a klasszikus tájképi kertek kialakításánál érvényesült leginkább.

Fenség és szépség. Kazinczy teóriájának negyedik pontját Winckelmann híres, szállóigévé vált esztétikai megállapítására (nemes egyszerűség, és csendes nagyság) hasonlító, parafrazisszerű kijelentéssel kezdi: „Az igazi szépség karaktere a nyugodalmas nagyság. Ez kevéssel jut el a maga céljához, neki nem kell pipere.” A klasszikus szépségeszmény Winckelmann *Geschichte der griechischen Kunst* című művéből származó meghatározását Kazinczy jól ismerte, hiszen a börtönévek alatt olvasta a német esztéta nagy hatású munkáját. Módosított megfogalmazásban az igazi szépség meghatározásánál a tájképi kerteket jellemző térbeli nagyság, kiterjedés képzetét hozza be. Másrészt a szétszórtság, a rendezetlenség, fölösleges díszítettség (pipere) kiküszöbölése teremti meg azt a nyugalmat, amely a mértékkel, az arányok tiszteletben tartásával létrejövő nagysághoz társul. A tatai kert egyszerre tudta ezt az elvet megvalósítani és áthágni: „Szebb vízi partiáit képzelni sem lehet: de az erdőség’ és rétség’ partiáji épen nem a víz nagy partiáihoz valók, a szem sohol nem lél nagy nyugvót.”

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Kazinczy Ferenc Kozma Gergelynek, Tata, 1803. május 25. = KazLev. III, 598. lev., 62.

Az emlékezés kultikus megnyilvánulásai: a „sírkert” jelentése és jelentősége, a kerti építményekkel szembeni elutasítás

Kazinczy kertművészeti elveiben nagy hangsúlyt kap a különféle kerti építmények, épített díszítő elemek elutasítása. Teóriájának 1. pontjában azt írja, hogy „A’ mi mostani görbe-útú, bábszerekkel felcizfrázott, kertjeink éppen úgy ellenkeznek az ízléssel és észszel mint azok a’ régiek!” A 2. pontban pedig megismétli: „nem az [ért az Anglus kertészséghez], a’ ki csak az utakat tudja görbén vonni ’s minden lépten elmés bolondságokkal lepi meg a’ lélektelen Vendéget.”⁵⁸

Amikor Naplójában megörökítette az 1803-as tatai útjának emlékét, abban is hasonlóan fogalmaz: „Egy gazdag és gyermektelen ember felől fel lehet tenni, hogy a kertet nem hagyá azon bábjátékok nélkül, mellyeket a tudatlan az Ang. kertekben inkább becsúl a széplombú erdőzeteknél, a selyem gyepnél, s a szép felosztásoknál.”⁵⁹

Kertművészeti érdeklődésének első időszakában még maga is tervezett néhány szobrot és egy épületet is kertjébe, de ez még fogsága előtt történt, amikor az angol-kertek divatja nem hozta el az általa elutasított tervszerűtlen, túlzásfolt, ízlésbe ütköző megoldásokat. A koncepciózusan alkalmazott építmények, ha összhangban álltak az egész kert stílusával, nem voltak ellenére (lásd pl. Hotkócon), ám azzal is tisztában volt, hogy megvalósításuk tetemes költséggel jár. Először 1794-ből találunk utalást egy Kis Jánoshoz írt levélben arra, hogy milyen szobrot szeretett volna állítani: „A’ Plátó Szerelme ismeretlen istenség vidékinken. Én egy kis szép rekeszt akarok neki anglus ízlésű kertemben szentelni”⁶⁰ Kerttervből, amelyről az alábbiakban részletesen lesz még szó, más elképzelésekre is fény derül.

1806-ban, amikor birtokba vette Széphalmot, egy egészen más, tragikus esemény miatt ismét felvetődött benne a szoborállítás gondolata, ami azonban végül szintén nem valósult meg: első gyermeke, Iphigenia egyévesen elhunyt, Kazinczy számára pedig magától értetődő volt, hogy imádott gyermekét saját kertjében temesse el. Ehhez azonban engedélyt kellett kérni a kassai püspöktől, és a földet be kellett szentelni. A sírhely kijelölésénél fontos szempont volt, hogy se túl közel, se túl messze ne legyen a háztól, és dolgozószobája ablakából láthassa: „A’ sír csak 60 ölnyire van ablakomtól. Legalább hamvait bírom, látom mindennap, és az azt hiteti velem, hogy a’ gyermek még enyém”⁶¹

Nem sokkal leánya temetése után, 1806 szeptemberében utazott el Széphalomról, hogy feledje bánatát. Ezen út alkalmával kereste fel Hotkócot. A Hazai Tudósításokban megjelent cikk személyességéről tanúskodik, hogy a részletes kertismertetésbe is beleszótt az alig egy hónapos gyászát, a fájdalom érzésének fellobbanását egy melankóliát árasztó kerti hangulatban:

⁵⁸ KAZINCZY, *Hotkócz*, i. m., 277.

⁵⁹ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 287.

⁶⁰ Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz, 1794. október 6. = *KazLev.* II, 453. lev., 386.

⁶¹ Kazinczy Ferenc Csereynek, 1806. szeptember 7. = *KazLev.* IV, 989. lev., 308.

De ez nem teszen kárt a' hely' hatásának, mert a' Gróf bölcsen elrejtette e' két ide nem illő kilátást a' fenyők' derekai 's csüggő lobjai (Laub) által. – Lelkem itt mélyebben érzé azt a' sebet, melyet szívemen egy keserű halál ez előtt egy holnappal ejtett volt. A' Ritterschloss és a' pompás szegénységű Remeteház mellett lesiettem a' szép gipsz gyermekhez, 's elhúnyt kis Psychémet láttam művészi áltatással a' képen!

Hazatérve a síremlék megtervezése egy olyan elfoglaltsággá vált Kazinczy számára, amelyen keresztül bánatát tudta enyhíteni. Eleinte csak a puszta a sírhelyhez járt ki nap mint nap, és gondozta környezetét: „Mind én mind Sophie megnyugodt szívvel 's szeretetnek érzésivel járulunk most kis Angyalunk fekvő helyéhez. Én magamban is elmegyek, el néha még a' hold fénye mellett is, és nékem édes gyönyörűség ott mindent tulajdon kezeimmel dolgoznom”.⁶²

Ősszel boszkéttal, buxussövénnyel takarta el, hogy a hely megőrizze intimitását.⁶³ Nem sokkal később nagyszabású tervről számolt be Csereynek a sírral kapcsolatban: sírkövet, feliratot és szobrot tervezett. A Szepességből hazafelé jövet találta ki a sírkőre vésendő epigrammát, eltervezte az egész kompozíciót is:

Egy piedestált fogok állítani a' gyermek feje felibe, de úgy, hogy a' sír és a' kő közt egy útacská csavaroghasson-el. A' piedestál' homloklapján az ide tett szók fognak márványba vésettetni. A' piedestálra pedig vagy a' Psyche Statuája, (Canova után a' Miller-Dehm Cabinetjéből,) vagy az Amor és Psyche egymást meg ölelő groupja (Görög régiség; 's 59 hüvelyk a' magassága) fog állani. Ma írtam egy barátnémnak Bécsbe, hogy tudja meg Dehmtől, ha a' Canova Psychejének megkaphatom e az Öntevényét. (Abguss.) A' Görög Művész grouppját megszerezhetem; 30 tallér Rostnál Leipzigban. Itt csak az a' baj, hogy a' csókot nyomó Isten görög módra áll az az meztelen, az pedig sok szemet meg bánt, mert ritka ember érti, miért van úgy.⁶⁴

A terv azonban nem vált valóra: a szobormásolatot valószínűleg nem sikerült megszerezni, a sírfeliratot pedig végül nem vésették fel a sírkőre.

A sírt díszítő különböző virágos növények Kazinczy számára szintén fontosak voltak, a különlegesebbeket név szerint is megemlíti: 1807 nyarán két ízben is feljegyzi Pandektájának I. kötetébe a *Convolvulus tricolor*-t: „Búza virágszín szélű, fejez közeppű, sárgás pettyű töltsér.” Ugyanitt találunk még más növényneveket is: *Amaranthen* (disznóparéj), *Xeranthemum annuum* (ékes vasvirág).⁶⁵ Csakúgy, mint fáiról, ezekről is Cserey Farkassal levelezett, aki 1807 nyarán újabb hangulatteremtő virágfajták magját küldte meg neki:

A mely virágot küldöttél le nyomva, annak a *Botanicusok*nál neve *Convolvulus tricolor*, igen szép színei vannak. Én is küldök két virágot lapjával együtt: az N-o 1. *Hesperis mattimalis*–N-o 2. *Cheiranthus maritimus*. Ezeknek magvaibul fogok küldeni a kis *Phygie* halmára; mind kettő oly szomorú emlékezetnek helyére illő plánta lévén; amely magot csak ugyan ide

⁶² Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefhez, 1806. szeptember 23. = *KazLev.* IV, 998. lev., 323.

⁶³ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 159.

⁶⁴ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1806. szeptember 25. = *KazLev.* IV, 1000. lev., 327.

⁶⁵ MTAK KIK Kt., K633/I. 150a

zárva küldök, annak fáját is szép lészen annak környékébe ültetni, fekete és pedig nagyon fekete gyümölcsével nagyon szomorú tekintetet ad.⁶⁶

Kazinczy válasza nem sokat váratott magára: „Köszönöm, hogy a’ *Convolvulus tricolor* nevére reá tanítottál. Az eggy igen rendes virág és azért becses, mert késő őszig mindég virít.”⁶⁷

1808 májusában egy újabb virágról számol be Csereynek:

Lyányom sírja mellett épen virított egy kétszálú *Corona Imperialis*. Ő, annyi sok tudós Társaság’ tagja, nem ügyelt reá, de a’ deákocska elragadtatva nézte. — Ma Újhelyből vissza sétálván, eggy magyar nevet csináltam neki. [...]Én addig gondolkoztam rajta, hogy a’ Császár korona szóból csak az első és utolsó sylabát tartám meg, ’s az jól hangzó magyar szót ada: Császna, azaz Császár korona.⁶⁸

Nem volt kérdéses Kazinczy számára, hogy Phigie sírhelye a széphalmi kertben az egész család temetkezési helye lesz. A kertre, mint a családi temetkezés színhelyére éppen lánya halálát követően látott példát Hotkócon. A kerti síremlékek, sírkőfeliratok részletes bemutatását követően megállapítja: „A’ bánat szebb menedéket sohol nem lelhet, mint itt, a’ fenyők’ csendes susogásában ’s éjjelében.”⁶⁹

A családi emlékezésnek ez a gesztusa egyszerre tart kapcsolatot a halottkultusszal és a korszakban kibontakozó emlékműkultusszal. A kulturális emlékezet ősfarmája a halottakra való emlékezés. Az angolkertek története kapcsolt ehhez egy új elemet, amikor a kertek építői halottaikat a parkban kívánták eltemetni, és maguk is oda temetkeztek. „Egy új életérzés kifejezése ez, a természethez, az időhöz és a transzcendenciához fűződő megváltozott viszony megjelenítése. Halottainkra emlékező kultúránk forrásvidéke. Emlékművé válni a parkban, s a halál után is jelen lenni, tovább élni a tájkertben, ez az új természetfelfogás logikus és következetes beteljesítése.”⁷⁰

Kazinczy életében a lánya halála körüli évek egybeestek egy új törekvés megerősödésével: ekkor kezdett többek felkérésére jeles személyeknek természeti környezetben állítandó emlékművek tervezésével, feliratával foglalkozni.

Éppen lánya síremléktervének, és az arra szánt feliratversnek a megszületése idején, 1806 szeptemberében zajlott az Árkádia-per a Csokonainak állítandó emlékkő kapcsán, amelyben egy Poussin-festmény alapján a sírfelirat művészettörténeti kérdései váltak vita tárgyává („Et in Arcadia ego”).

Botanizálás

Magyarországon az angol kertstílus első korszakának a kertek kialakításán túl az addig ismeretlen, vagy alig ismert külföldi fafajok betelepítése adta meg máig ható

⁶⁶ Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, 1807. július 13. = *KazLev.* V, 1139. lev., 80.

⁶⁷ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1807. július 22. = *KazLev.* V, 1146. lev., 101.

⁶⁸ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1808. május 8. = *KazLev.* V, 1288. lev., 435.

⁶⁹ KAZINCZY, *Hotkócz*, i. m., 276–279.

⁷⁰ GALAVICS, *Az angolkert mint utópia*, i. m., 29.

jelentőségét. Az akác, a kanadai nyár, a vadgesztenye és több más külföldi fa az angol-kertekben jelent meg először, de onnan tovább hatolt, ma pedig erdőkben, ligetekben, utak mentén az egész országban mindenütt jól mutatnak. Az első fásítási kísérletek sokszor olyan vidéken történtek (lásd pl. a pesti Orczy-kert területét), ahol azt megelőzően fátlan pusztaság volt, és a hazai fajok nem tudtak megmaradni. Az angolkertek kialakításával együtt járó fásítási divatnak köszönhetően terjedtek el olyan fafajták Magyarországon, amelyeket ma hétköznapiaként tartunk számon, holott a 18–19. század fordulójának dendrológiája még „kerti fákként” különböztette meg őket. Grossinger János 1797-ben kiadott faismeretű *Dendrologia, sive historia arborum et fructuum* címmel először ismertette az erdei és gyümölcsfákon, valamint narancsházi egzotikus fákon kívül a külföldi ún. kerti fákat. Az ekkor még kevés 10–20 új fafajhoz azután többszáz féle egzotikus fajta csatlakozott először az angolkertekben, és innen hódították meg az ország egész területét.⁷¹

A kerttulajdonosok egy tekintélyes része hódolt a botanikának és azon belül a dendrológiának Angliától Németországon át Magyarorszáig. A tengerentúli, Európában akkor még egzotikusnak számító fák meghonosításához éghajlati és talajtani ismeretekre volt szükség. Minél többféle különleges, sőt ismeretlen fajta fordult elő egy kertben, a kert annál nagyobb jelentőségre, elismertségre tett szert. Angliából indultak el például hódító útjukra az amerikai nyárfák, a liliomfák (magnoliák). Egyes fafajták olyan nagy hatást gyakoroltak, hogy egész korszakot jellemeztek: így lett a 18. század fája a szomorúfűz, a 19. századé pedig a platán.⁷²

Magyarország földrajzi és éghajlati viszonyai nem igazán kedveztek az angolkertek csapadékosabb és enyhébb angol időjárásához könnyebben alkalmazkodó fátelépítési programjának. Az ország nagy részén a kevés csapadék és a nagy hőmérsékleti különbségek (forró nyár, hideg, havas, fagyos tél) sem a divatos pázsitnak, gyepes felületeknek, sem a különleges fák igényeinek nem feleltek meg, nem beszélve a lehetőleg természetes eredetű tavak és patakok állapotának folyamatos fenntartásáról. Ennek ellenére a sok erőfeszítésnek köszönhetően a századfordulóra a törökkori növénybetelepítések óta stagnáló hazai flórában áttörést hozott az angolkert követelte változottság és szokatlanság igénye.⁷³

A talaj problémája, a szélsőséges időjárás okozta nehézségek Széphalmon is korlátozták a kertkialakítás lehetőségeit: a környék természeti adottságaival csak komoly anyagi áldozat árán lehetett volna megküzdeni. A széphalmi kert létesítése és fenntartása már csak emiatt is költségesebb volt, mint lett volna Magyarország olyan tájain, ahol a helyi éghajlati és talajviszonyok kedvezőbbek voltak (pl. Nyugat-Magyarország egyes régióiban).

⁷¹ RAPAICS Raymund, *Magyar kertek: A kertművészet Magyarországon.*, Bp., é. n., 198–199.

⁷² *Uo.*, 199.

⁷³ ZÁDOR, *i. m.*, 12.

A zempléni hegyek környezetében kialakított széphalmi kert növényzetének különlegességét szintén az akkor még ritkaságnak számító fafajták adták: Kazinczy számára ezek telepítése függetlenül anyagi helyzetétől egész életén át kitüntetett jelentőségű maradt, a fákhöz nemcsak külső tulajdonságaik, hanem hangulatteremtő karakterük miatt is ragaszkodott. Fogságból való szabadulása, majd 1805-ös széphalmi letelepedése után végleg belátta, hogy egy valódi angolkert kialakítására nem lesz lehetősége, ám kertjének szépítéséről, kedvenc fáinak, cserjéinek, virágainak telepítéséről és gondozásáról haláláig nem mondott le. „Én botanicus kertet nem állítok; ahhoz egész gond ’s sok költség kell. Nekem elég egynehány ritka fát bírnom, és mind olyat, a’ melly növése, törzsöke, levele, virága vagy paszulya által vonja magára a’ szemet.”⁷⁴

Kazinczy azoknak a fáknak volt rajongója, amelyek Magyarországon az 1780–1800 közötti évtizedekben jelentek meg az angolkertek elterjedésének köszönhetően. A szomorúfűz, a nyárfák, a platán, a vadgesztenye, a lepényfa tartozott kedvencei közé, ültetésükkel, és nevelésükkel újra és újra megpróbálkozott.

Dendrológiai érdeklődésében Viczay József kassai orvosdoktor, majd Cserey Farkas játszott döntő szerepet. Viczay József a magyar botanika történetében még egy olyan hagyománynak az egyik utolsó képviselője, amelyben a botanizálás szoros összefüggésben állt a gyógynövényekkel való gyógyítással. Kazinczy Kassán, az 1779–80-as joggyakorlat idején kötött barátságot a szabadkőműves orvossal, akinek kassai kertje híres volt különleges növényeiről. Viczay a fáknak szintén nagy ismerője volt, Kazinczy erre külön kitér az 1827-ben Viczay emlékére írt életrajzában. Viczaynak köszönhető, hogy Kassa központjában a kávéház előtt olasz nyárfák, gesztenyék, juharfák stb. sorakoztak.⁷⁵ Viczay 1810-ben bekövetkezett haláláig Kazinczy nem egyszer fordult hozzá növényekkel kapcsolatos kérdéseivel, és magokat, oltóágakat tőle is kapott kertjéhez, így például a kisázsiai eredetű olajfűzet vagy másképpen ezüstfűzet.

Kazinczyra a dendrológia tudományában erdélyi barátja, Cserey Farkas tette a legnagyobb hatást: 1805 őszén látogatta meg Erdélyben, Krasznán. Cserey kitűnt kortársai közül a magyar nemesség körében hódító botanikai szenvedélyével és tudományszerezetével. Krasznai kertjében több ezerre rúghatott a szabadégi, meleg- és hidegházi fajok száma, ami a külfölddel való élénk összeköttetéseknek volt köszönhető. Németországi, itáliai, francia, magyar és más botanikus kertek munkatársaival vagy botanikatudósokkal tartott fenn kapcsolatot, és állandó cserét bonyolított: erdélyi növényfajokért, ércekért kapott cserébe egzotikus növényeket.⁷⁶

Kazinczy a gyümölcsfák változatos fajtáinak megtelepítéshez is kapott Csereytől magokat, de ebben a környék amatőr gyümölcsfa-nemesítőihez is fordulhatott. A díszfák

⁷⁴ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1807. június 29. = KazLev. V, 1130. lev., 63.

⁷⁵ KAZINCZY Ferenc, *Kis-Viczai Viczay József Tek. Torna Vármegye’ és Szab. Kir. Kassa Városa’ rendes Orvos-Doctora’ Élet-rajza*, Felső Magyar Országai Minerva, 1827. július, 1267–1272.

⁷⁶ GOMBÓCZ Endre, *A magyar botanika története*, Bp., MTA, 1936, 360.

meghonosításához, amelyek szépségét és esztétikai jelentőségét a külföldi és magyar kertlátogatásai során ismerte fel, leginkább Csereytről kért segítséget.

Kazinczy kedvenc, de legalábbis legtöbbet emlegetett fái a különböző fajtájú nyárfák, a platán, a szomorúfűz, az akác, a gleditsia vagyis lepényfa, valamint a bignónia, azaz szivarfa voltak.

A nyárfa az itáliai kertek és az antik bukolicus tájképek egyik meghatározó fájának, az égre meredő ciprusoknak volt helyettesítője az Alpoktól északra eső területeken. Népszerűségét, gyors elterjedését többek között e jelképi szerepének is köszönhette. Máig legismertebb alkalmazása a Rousseau 1778-ban állított ermenonville-i síremléke körüli nyárfák együttese. Mint említettük, ennek ábrázolását Kazinczy a wörltizi Rousseau-emlék áttételén keresztül jól ismerte, feljegyzést két ízben készített róla. Kazinczy a változatos, és ritkaságnak számító nyárfafajok, így a kanadai vagy a feketenyár (topolya) ültetéséről 1807 tavaszán számolt be. Más, tehetősebb kerttulajdonosokhoz képest, akik nyugat-európai útjukról tucatnyi nyárfa és egyéb faj csemetéjével tértek haza, mint Aspremont János, Kazinczy csak kis vesszőket tudott leszární, amelyeket postán küldtek meg. Ezek életben tartása sok türelmet igényelt. A nyárfa reprezentatív alkalmazása, különösen a magasra növő jegenyéké már hamar eljutott Kazinczyhoz. Az 1790-es években készült kerttervén négy jegenyenyár köszönti az érkezőt. A terven található szöveges magyarázat alapján ezek a fák ekkor már ott álltak. Amennyire honos volt a jegenyenyár Magyarországon, annyira számított újdonságnak a kanadai nyár Európának ezen a felén: a *populus canadensis* Észak-Amerikából csak az 1760-as években került Nyugat-Európába és onnan Franciaországból 1765-ben Németországba.⁷⁷

Nyárfáira 1810-ben keletkezett visszaemlékezésben is kitér, így azt is megtudjuk honnan szerezte be őket: „A kertem ajtajában álló *Populus Canadensis* itt termett 1808ban egy ágáról azon Regmeczi kertben álló fámnak, melyet a Pesti botanicus kertből 1793ban hoztam volt. *Populus Italicáimnak* két legöregebbjét Regmeczről hozattam-ki.”⁷⁸

Kazinczy kertjének rövid ideig, de annál nagyobb jelentőségű díszje volt a szomorúfűz. A 18. század folyamán tett szert szimbolikus jelentőségére, de népszerűségének csúcspontjára az ún. szentimentális kertek korszakában tört. Az ázsiai eredetű fát Angliában először Pope alkalmazta twickenhami birtokán. Magyarországon első példányát az Esterházyak tatai parkjában jegyezte fel 1797-ben Grossinger.⁷⁹ Kazinczy 1803-ban járt először Tatán, ahol bizonyára látta az akkor már hatalmasra nőtt szomorúfűz példányokat, de mint az egyik legerősebb érzelmkifejező fafajtát ismerhette korábbról, ábrázolásokon keresztül is.

⁷⁷ GALAVICS, *Egy elfeledett angolkert*, i. m., 130.

⁷⁸ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 161.

⁷⁹ RAPAICS, *i. m.*, 151–154.

Kertjében a fa jelképisége annál nagyobb jelentőségre tett szert, hogy éppen Iphigenia lánya halála napján kezdett hervadozni, majd néhány nap múlva kihalt: „A’ melly nap a’ gyermek elaludt, estve Sophie utánam jött-le a’ kertbe. Jer, mondám, nézzük a’ gyász fűzet; azt fejéhez fogom ültetni. Oda megyünk: képzel! hanyatlani kezd a’ fűz! Harmad nap múlva ismét néztek, ’s mind a’ fűz, mind a’ Platanus kiholtak!”⁸⁰ A szomorúfűz átültetésének terve Iphigenia sírjához megírsult, a sírt sövényvel, majd négy tölgyfával ültette körbe, de Cserey a hír hallatán azonnal küldött neki a platánból és a fűzből is ültetni való vesszót.⁸¹ 1808-ban újra megpróbálkozott vele, és valószínűleg sikerült megtartania, az 1810-ben készült visszaemlékezés szerint. Az 1970-es években még volt egy szomorúfűz a kertben, egy nagyméretű, kettős törzsű példány, a sírok felé vezető gyertyán fasorok keleti oldalán, a korabeli kis kerek tó közelében. Nem tudni, hogy ez a Kazinczy idején ültetett fa volt-e, vagy később került oda.⁸²

A szomorúfűzzel ellentétben a platán megmaradt, és Kazinczy nagy reményeket táplált az impozáns méretűre megnövő fával kapcsolatban. A platán ritkaságnak számított még ezen a vidéken, kertjének ékességéül szánta, főleg szimbolikus jelentése miatt:

Tegnap előtt kapáltattam a’ kertben, ’s megbosszankodván hogy Platanusod kiszáradt, neki mentem, mert a’ kapások csak két lépésnyire voltak imár hozzá, ’s ki akartam rántani. Hát a’ mint vonnám, meglátom, hogy levelet hajtott alólról. Képzelheted mint örültem meg ’s mint bosszankodám önmagamra. A’ Fa igen keményen állott a’ földben, a’ föld fekete anyag és így a’ rántás neki bizonyosan nem ártott. Én botanicus kertet nem állítok; ahhoz egész gond ’s sok költség kell. Nekem elég egynehány ritka fát bírnom, és mind olyat, a’ melly növése, törzsöke, levele, virága vagy paszulya által vonja magára a’ szemet. A’ Platanus törzsökére, levelére ’s növése nézve tekintetes, ’s Tőled jó. Örvendek hogy él.⁸³

A platán Kazinczy szerint „az öröm fája volt”, és egy másik összefüggésben a tolerancia szimbólumaként is utal rá.⁸⁴ „Ha valaha egy Platanus vagy Gleditschia triacanthos olly magasságra nevededik, hogy már árnyékot vethet, állítson alattok egy három lábnyi magasságú oltárt a’ jobb maradék, ’s tisztelje annál azt a’ fényt, melly a’ Vallásbeli idegenség esztelenségét eloszlasztja, de azért a’ magunkét szeretni enged, sőt tanítja.”⁸⁵

A platánt, úgy tűnik, Cserey Farkas jóvoltából kedvelte meg, 1806-ban több ízben is levelezik vele a különböző fajtákról. 1806 nyarán megküldte Csereynek a valószínűleg tőle kapott, a kázméri kertben már növekedésnek indult platánfák leveleit, hogy

⁸⁰ Kazinczy Ferenc Csereyhez, 1806. szeptember 25. = KazLev. V, 1000. lev., 63.

⁸¹ Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, 1806. november 12. = KazLev. IV, 1032. lev., 397. Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1807. március 2. = KazLev. IV, 1081. lev., 507.

⁸² HEGYESSY GÁBOR, *A széphalmi Kazinczy emlékkert*, Abauj-Zemplén értékeiért Közhasznú Egyesület, 2012, 19.

⁸³ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1807. június 29. = KazLev. V, 1130. lev., 63.

⁸⁴ Kazinczy Ferenc Pataky Mózesnek, 1814. december 6. = KazLev. XII, 2792. lev., 233.

⁸⁵ Kazinczy Ferenc Diószegi Sámuelnek, 1807. október 21. = KazLev. V, 1186. lev., 207.

azonosítsa fajtájukat. Cserey erre válaszolva ajánlotta fel, hogy küld egy „herbariumot exoticus fáiból”.⁸⁶ A lepréselt falevelekből álló gyűjteményt Kazinczy megkapta, és ez szerencsésen fennmaradt hagyatékában.⁸⁷

A platánfa a bölcsek és az elmélyedés jelképe volt. Európában az Amerikában honos ún. nyugati platán terjedt el, de csak a 18. század legvégén, és különösen a 19. század elején. A platán ültetése Kazinczy részéről a fa ismeretének korai példája, pontosabban a platán elterjedésének legkorábbi időszakába sorolható.⁸⁸

Kazinczy kedvenc fái közé sorolható az akác (fehér akác), amelyet a 18. század elején az Erdődyek pozsonyi birtokán ültettek először, és amely csak a 19. század második felében terjedt el olyan mértékben, hogy mára magyar faként tartjuk számon, óriási területet meghódítva. Kazinczy széphalmi kertjében azonban még ritkaságnak számított. Már az 1790 táján keletkezett kerttervén, majd az utólag (talán a fogságban) készített megjegyzések között is szerepel egy párba ültetett akácfa, amelyeket „nevezetes” fáiként említ. Nevezetességük miatt a tervre írt megjegyzésben az áll, hogy a két akácot kerítéssel kell körbe venni, amit vadszőlővel is be lehet futtatni, sőt a kerítésen belül még egy szobor elhelyezését is felveti. Testvérétől, Józseftől a fogságból írt levelében 1798-ban szintén azt kéri, hogy nagy gondja legyen a széphalmi ház előtt álló két akácára. Akác később a háza közelében is állt, amit a helyi hagyomány szerint egyenesen Tessedik Sámuelről, a szarvasi gazdasági szakiskola alapítójától kapott, akit 1793-ban meglátogatott Szarvason. Tessedik Sámuel fedezte fel, hogy az akác alkalmas az alföldi sós, futóhomokos, szikes talaj újrafásítására, gazdaságba való bevonására.

Az egzotikus fák közül még kettő érdemel említést: a *gleditsia triachantos* (lepényfa) és a *bignonia*, vagyis a szivarfa. A *gleditsiát* 1805-ben Krasznán tett látogatása során kedvelte meg, és első példányait onnan vitte haza magával – derül ki Diáriumából: „Cserey két Gyógyi alma csemetét, két *Gleditschiát*, két *Platanust* adott szekereembe, ’s egy csuporban egy tő *Chrysanthemum Indicumot*.”⁸⁹ Az akkor hozott vesszőket Kázmérban ültette el:

Gyógyi almád, a két *Platanus*, a gyászfűz, szépen fakadnak: de a két *Gleditschia* kiaszott. Nem mondhatom-ki, mennyire sajnálom ennek elvesztét. *Platanust* Kassán, Gyászfűzt az Anyámnál Regmeczen kaphattam volna: de *Gleditschiáim*, mellyeket tavasszal magból fogok nevelni, igen későn töltik majd kedvemet. Azonban az, a mi ki nem aszott, örökké gyönyörűséggel fog emlékeztetni azon útamra, mellynek azt a szerencsémek köszönhetem, hogy Zsibót és Krasznát láthatám. Arany napjaim voltak azok, irigylést érdemlő napok!⁹⁰

⁸⁶ Cserey Kazinczy Ferencnek, 1806. augusztus 9. = *KazLev.* IV, 970. lev., 263.

⁸⁷ Az MTA Kézirattárában lévő *Mír Lev* 4r48. 280 jelzetű kéziratcsomó 148–149. számú lapján a kétféle, keleti és nyugati platán levelei egyaránt megtalálhatóak.

⁸⁸ RAPAICS, *i. m.* 200.

⁸⁹ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, *i. m.*, 213.

⁹⁰ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1806. április 21. = *KazLev.* IV, 908. lev., 123.

1806–1808 között sok szó esik mindkettőről Csereyvel folytatott levelezésében. Első kísérletei nem jártak sikerrel, ezért újra Csereyhez fordult ültetésre alkalmas, és csomagban elküldhető példányokért. „Ha Te nékem igen későn ősszel majd egy pár gleditschiát, és ha van, bignoniát cserépbe tenni parancsolnál, ’s módját lelnéd által-küldésének, ugyan leköteleznél. Gleditschia itt sehol sincs, ’s mikor érem örömét ha magam vetem-el a’ magvát?”⁹¹ 1807 nyarán Cserey megígérte a gleditsia és a bignonia elküldését is, de Kazinczy végül a következő év tavaszán Bécsből kapott nagy mennyiségű magokat, ami szükségtelessé tette Cserey küldeményét.⁹²

Az Észak-Amerikából származó, lombhullató fáról gyűjtött információknak nyommaradt Pandektájának I. kötetében: Kazinczy kimásolta a *Deutsche Encyclopädie* 12. kötetének „Gleditisie” címszava alatt a fajtára vonatkozó leírást. A kijegyzés végén magyar nyelvű megjegyzést találunk: „Eleven sövénynek igen alkalmas. Deutsche Encycl.” A kijegyzés 1808-ban készült, valószínűleg a szakszerű ültetés érdekében olvasta el és jegyzete ki a lexikon szócikkét. Naplójából, amely a halála előtti években keletkezett, kiderül, hogy mindkét fajtát megmaradt kertjében, ráadásul egymás mellé ültetve. 1830 májusában átültette a bignoniát dolgozószobájának ablaka elé: „Az üvegesek csinálják ablakainkat. Én a’ bignoniát áltüntettem a’ Gleditschia mellől az én ablakom elébe.”⁹³

A bignonia trópusi eredetű dísznövény. Szívlevelű szivarfának hívják magyarul: nagy, szív alakú leveleiről kapta nevét. Cseh József beszámolója szerint a körmendi kastély kertjében lévő Gessner-emlékmű körül is volt ültetve, de Kazinczy kellett ahhoz, hogy a fa fajtáját leírás alapján azonosítani tudja.⁹⁴

Végül azt a két juniperust kell még kiemelni, amelyiket Hotkócról hazafelé jövet földlabdástól vett ki az út mellől. A szakszerű begyűjtésnek köszönhetően sikerült a fenyőket úgy elültetni, hogy meg is maradtak. Ennek szakértelemről tanúskodó leírását egy szintén Csereyhez 1807 tavaszán írott levelében olvashatjuk:

Septemberben, az nap midőn Hotkóczon ebédeltem, két juniperust vettem-ki a’ földből, elhoztam ’s ámbár csak harmad nap múlva tehettem-ki kocsimból, mind a’ kettő megfogamzott ’s derekasan hajt. Ennyit tesz az, ha a’ föld meghagyatik a’ gyökereken. A’ Siroka és Korotnok közt menő chaussén én olly két gyalog fenyőt néztem-ki, melly az út miatt lehordott magas földnek éppen székén állott. Kocsi baltámat elővétetvén, inasom vágta-ki a’ földből, ’s ketten tették-fel lábamhoz a’ fercsegő bőr alá.⁹⁵

Kazinczy – az értelmiségi gazdálkodó

Angliában az angolkertek kialakításának első, 18. század eleji hullámában, illetve az első nagy franciaországi tájkerti átalakításokkor számos olyan példát találunk, ahol

⁹¹ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. május 17. = KazLev. V, 1114. lev., 23.

⁹² Cserey Kazinczy Ferencnek, 1807. június 4. = KazLev. V, 1121. lev., 44.

⁹³ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 349.

⁹⁴ Cseh József Kazinczy Ferencnek, 1807. június 12. = KazLev. V, 1123. lev., 48-49.

⁹⁵ Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1807. március 2. = KazLev. IV, 1081. lev., 507.

a kert és a mezőgazdálkodás nem különül el élesen egymástól. A kertet egyfajta díszfarmként használták, és területeinek nagy részét művelés alá vonták. Franciaországban több olyan híres kerttulajdonos volt, akik egy sor egymáshoz közel álló tevékenységgel foglalkoztak: a kertművelésen kívül megszállott mezőgazdák, és botanikusok voltak, de rajongtak a költészetért is. Ennek az ún. gentlemanfarmer típusnak a divatja Franciaországban viszonylag későn, 1760 táján terjedt el. Birtokaikra települve tudatosan a mezőgazdálkodásra adták fejüket, mint az idősebb Mirabeau, vagy Duhamel du Monceau, és a fiziokrata elvek megvalósítására törekedtek.

Angliában már jóval korábban megkezdődött az ún. díszfarmok divatja. Ennek gondolatát – Horatius legendás vidéki birtoka alapján – elsőként Addison fogalmazta meg a *Spectator* nevű folyóiratban.⁹⁶ A díszfarm lényege, hogy a parkosítást úgy végezték el a gazdálkodás alá vont területeken, hogy megőrizték mezőgazdasági funkciókat. Horatius birtokának ez a hagyománya többeket követésre készített Angliában, így például Pope-ot is twickenhami birtokán. Horatius nyomán Addison a *Spectator*-ban a gazdaság és a kert fúziójának egy másik előnyét abban látta, hogy ezáltal a mezőgazdasági területek is esztétikusabb látványt nyújtanának.

Kazinczy számára szintén példa volt Horatius vidéki lakhelye Sabinumban. Nem tudni, kertjének megtervezésekor, az 1790-es évek legelején mennyire volt tudatában annak, hogy Angliában az angolkertek egy külön típusává vált az olyan kertkialakítás, ahol a megművelhető földterületeket is bekapcsolták a díszkertbe, de mindenesetre érdekes példája az átmeneti kert típusának az az elképzelés, amely szerint a természetesség elvének jegyében kerttervében a megművelt földeket, a kukoricást, a lóherével bevetett dombot és rétet, valamint a gyümölcsösöket is kompozíciós elememmé tette. Egy ideálisan elképzelt gazdaságnak, majorságnak az is a részét képezte, hogy a kertésznek a zöldéses kertben, a gazdának a majorságban épít házat, esztétikailag is jól megformált környezetben.

Kazinczy nemcsak külön kijegyzést készített egy térképrajzzal *Horátz mezei lakja a hajdani Sabinumban* címmel, mégpedig Horatius házának felfedezője, a régész Bertrand Capmartin de Chaupy *Découverte de la maison de campagne d'Horace* (Rome, J. Ughetti, 1767–1769) című műve harmadik kötete nyomán,⁹⁷ hanem 1806 nyarán, amikor barátjának, Kis Jánosnak büszkén mutatja be széphalmi birtokát – amit végre magáénak érezhetett – Horatius lakhelyéhez hasonlítja: „A' birtok kicsiny, de szép. Horátznak szavai: Hoc erat in votis modus agri non ita magnus etc. egészen ezt a' kis birtokot festi. Tibur és Praeneste nem lehetett szebb.”⁹⁸ Egy 1810-ben kelt visszaemlékezésben azt írja, hogy Széphalmot egyenesen Prenesztének akarta elnevezni 1794 előtt.⁹⁹

⁹⁶ BUTTLAR, *i. m.*, 58.

⁹⁷ MTAK KIK Kt., K630 155a

⁹⁸ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1806. június 16. = KazLev. IV, 941. lev., 199.

⁹⁹ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, *i. m.*, 155.

Mit testesített meg Kazinczy számára Horatius „vidéki háza” és a *Szatíráiból* vett híres idézet? „Erről álmodtam mindig: kicsi, egyszerű birtok, hol házam mellett kert ’ csörgedező patakocska s mindezeken kívül kicsi erdő volna”¹⁰⁰ A gazdaggá és népszerűvé lett latin költő életformája, aki megénekelte ugyan, de soha nem élte meg a vidéki élet egyszerűségét, Kazinczy számára annak az értelmiséginek az ideális létformáját vetíti előre, aki függetlenségben, nem hivalkodóan, de gondok nélkül élheti életét. Ez az elképzelés eleinte megvalósíthatónak tűnt Kazinczy számára, a gazdálkodást nem tekintette olyan tevékenységnek, amely írói-értelmiségi ambícióit hátráltatni tudná, idejét rabolná, és a megélhetést nem kellően biztosítja. A gazdálkodás és az írói hivatás közötti egyensúly megteremtésnek lehetőségében még egy darabig komolyan hitt:

A’ falusi életnek nagy gyönyörűségei vannak, csak tudjunk vele élni. Melly szerencse már az, hogy itt úgy élhetek a’ hogy magamnak tetszik, ’s nem tartozom pillogni. — Berzsenyi felől beszélétek hogy ő nem gazda. Elég rossz ha nem az. Még a’ gazdagnak is gazdának kell lenni, ha nem tisztartóskodik is. Hadd szóljak magamról. A’ parasztok azt hiszik hogy a’ ki olvas és ír, az nem lehet gazda. De a’ ki reggeltől fogva estig pipáz, vagy vadász, vagy kártyázik, oh nekik az gazda lehet. Combinálni, planumot csinálni, azt kivinni, ebből áll a’ gazdaság. Én botránkozató Író ’s Olvasó, én néha csillagos éggel jövök haza, ’s egész napot töltök vagy a’ mezőn vagy kertemben — (mellyet sajnálva mondom most gyakran, ti nem is láttatok). — De kiszabott órára felkelni, lefekünni, ’s azt nézni mindég, ha lovaim meg vannak e vakarva, tehenemet megfejték e — a servitus.¹⁰¹

Én magamat nem tartom rossz gazdának; nagy kertemben egy fa sincs mellyet én ne ültettem volna, sokat ineigener hoher person sokat más által, hogy vagy jelen valék mikor kerteszem ültette, vagy legalább én mutattam ki a’ helyét hová melly fának kell ültettetni; — ha szántatok ott vagyok; ott ha szénát csináltatok hanem ha a’ forró meleg vagy a’ tavaszi szél és eső a’ szőlő dolgozástól eltilt.¹⁰²

Széphalmon az író egy polgárosodni kezdő vidéki nemesi életforma ideálját kívánta megvalósítani, amelyben a vidéki lét városias igényekkel ötvöződik: nem hivalkodó, nem túl nagy, de kényelmes házat jelent ez, amelyet esztétikai és kényelmi igényeinek megfelelő angolkert vesz körül; ahol a reprezentációs megfontolások teljesen háttérbe szorulnak, és egy értelmiségi életvitelt szolgál a ház kialakítása, valamint annak szűkebb környezete: képek, könyvek gyűjtésével, hírlapok járatásával, hatalmas levelezéssel, gyermekeinek házi alapoktatás biztosításával stb.¹⁰³

A hely pedig kellő közelségben van egy olyan városhoz, ez esetben Sátoraljaújhelyhez, amelyik a városi élet előnyeit nyújtja, a kulturális kínálat élvezetét, a közéletben való részvételt, de megkönnyíti a beszerzéseket is. Egy városhoz közeli vidéki házról

¹⁰⁰ HORATIUS *Szatírái*, II. könyv, VI. = HORATIUS *Összes művei*, ford. BEDE Anna, Bp., Európa, 1989.

¹⁰¹ Kazinczy Ferenc Pataky Mózesnek, 1814. december 6. = *KazLev.* XII, 2792. lev., 232.

¹⁰² Kazinczy Ferenc Szemerének, 1812. április 19. = *KazLev.* XXIII, 5777. lev., 209.

¹⁰³ DOBSZAY Tamás, *Széphalom: Kazinczy életforma- és lakhelyválasztása = A fogyasztás társadalomtörténete: A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Pápa, 2004. augusztus 27–28.*, szerk. HUDI József, Bp. – Pápa, Hajnal István Kör – Pápai Református Gyűjtemények, 2007 (Rendi társadalom – polgári társadalom, 18), 43–51.

kialakított elképzeléshez mintául leginkább Ráday Gedeon péceli otthona szolgálhatott, még ha ahhoz képest szerényebb kivitelben is. Korábban ezt a szerepet Kassa töltötte be képzeletében: Bárca, a Bárczay család kúriája és parkja éppen abban az ideális távolságban feküdt Kassától, ami a városközeli vidéki házat és hozzátartozó kertet már ilyen korán (1789) egy megálmodott életforma vonzó helyszínévé tette.¹⁰⁴

Kazinczy vidéki életformához való vonzalmában döntő szerepe volt a természet iránti, de nem a vadon, hanem az ember által kultúrtájja alakított természet iránti fogékonyságának. Másrészt láthatóan ambicionálta az anyagi értéket teremtő aktivitást, élvezte a kertépítés nyújtotta élményeket, azt, hogy házát és annak környezetét maga tervezte meg, maga ülteti fáinak nagy részét. A birtokos életforma anyagi és morális függetlenséget is jelentett számára. De választásába egy olyan új mozzanat is vegyült, amely nem volt jellemző a birtokos nemességre, és ebben egy polgáriasult értelmiségi felfogásának korai példáját ismerhetjük fel: széphalmi életvitelével tudatosan törekedett arra, hogy mintát adjon, pontosabban például szolgáljon mások számára egy civilizáltabb életforma megteremtéséhez, a kultúra iránti magasabb igény kialakulásához.

Ez az elképzelt életforma azonban nem tudott megvalósulni: ideális színvonalának elérését a fogságban töltött évek és az azt követő nehézségek hosszú távon akadályozták meg. A függetlenség biztosítása kitüntetett szempont maradt mindvégig, a pompa elutasításának elvét pedig már csak anyagi helyzete miatt sem tudta volna megszegni. A gazdálkodás azonban komoly kihívások elé állította, nehezen tudott megküzdeni a természeti csapások, a termésben keletkezett károk stb. következményeivel. Elegendő alkalmazott és tőke hiányában a veszteségeket nem tudta pótolni, ezért a gazdálkodás egyre nagyobb terheket rótt rá. Szükségleteivel környezetében gyakran felháborodást váltott ki, lehetőségein felüli fényűzésnek, luxusnak tartották. Életvitelében inkább értelmiségi jellegű fényűzés volt, és nem úri-nemesi, az emiatt ért kritikák pedig magát az értelmiségi létformát érték, ami önmagában véve is luxusnak számított.

3. Az angolkert eszmeisége Széphalmon: a kerttervek, és ami megvalósult

A Kazinczy életében megvalósult széphalmi kert be nem teljesült elképzelések, és egy nehezen biztosítható életforma színtereként jelenik meg előttünk, ha a fennmaradt gazdag forrásanyagból rekonstruáljuk vágyott és megvalósult terveit.

Nem okoz különösebb fejtörést belátni, hogy mi volt a legfőbb oka a nagy ambíciójú tervek meghiúsulásának, és miért oszthatjuk két részre Széphalom történetét, aszerint, amit Kazinczy megálmodott, és amire végül lehetőségeiből futotta: elfogatása, a szokatlanul súlyos ítélet, majd a fogság több mint hat hosszú éve minden tekintetben eltérítette eredeti szándékai megvalósításától, főleg, hogy úgy tűnt, vissza se térhet félig megépült, majd teljesen lezúllott állapotba jutott házába. 1803-ban egy anyjának írt

¹⁰⁴ KAZINCZY Ferenc, *Magyarországi utak*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, 10.

levélben deklarálja, hogy letett nagyívű elképzeléseiről: „Nekem sem kastély, se anglus kert nincs fantasiámban; s kérni rá egy sindelyszeget sem fogok.”¹⁰⁵

Amikor 1806 kora nyarán végre letelepedhetett immár sajátjának tekintett birtokán, realisan mérte fel, hogy mindaz, amit addig oly nagy lelkesedéssel tanulmányozott, és új művészi-esztétikai élményként nagy hatást gyakorolt rá, számára elérhetetlen marad: egy nem nagy, de az angol kertstílust igényesen, a szabályok szigorú figyelembevételével megvalósító kerthez a zempléni Hegyközben sok pénzre, jó szakemberekre lett volna szükség, nem beszélve a kert gondozására, fejlesztésére fordítandó időről. Kazinczy egyikkel sem rendelkezett, csupán az angolkert esztétikájának beható ismeretével.

És ugyan kertesztétikai elveinek ötödik pontjában azt mondja: „a' ki Architecturát nem tanult 's szemét szép alkotványok' nézelésében sok ideig nem gyakorlotta: úgy nem fog soha boldogulni a' szép kertek' rajzolásában is, a' kinek az stúdiума nem volt 's a' rokon Mesterségekbe beávatva nincsen. 'S az ilyen legokosabbban fogna bánni, ha e' gondot Kertész-Architectusra bízná” – ő mégis eléggé felkészültnek érezte magát mintegy tizenöt évvel korábban, hogy efféle tervrajz elkészítésére vállalkozzon, és azon még később is dolgozzon, változtasson.

Kazinczy korai kertesztétikai elveinek mintegy lenyomataként maradt fenn, de eddig lappangott az a ritkaságszámba menő tervsorozat, amelynek keletkezési körülményeit Orbán László tanulmányában e folyóirat hatásbajn részletesen ismerteti.¹⁰⁶

A három fennmaradt terv Kazinczy kérésének megfelelően 1795 augusztusa után készült öccse közvetítésével, rajtuk Kazinczy többszöri javításai, átalakításai is megtalálhatók. Különleges jelentőségüket nemcsak saját kezű javításai és szöveges megjegyzései adják, hanem az is, hogy a földmérő által sötétebb tintával készített német nyelvű alaprajzon a fogságba kerülés előtt már kialakított állapotok jelennek meg, az angolkert úthálózata és térbeli elrendezése részint akkorra elkészült már. 1794–95-ben tehát még központi fontosságú volt számára széphalmi kertjének terve, szívesen foglalatoskodott vele a fogságban is.

Széphalom valójában nem is egy, hanem két dombon terült el: az első, az úthoz közelebb eső domb tetejére építette házát, az attól nyugatra, az erdő felé lévő másik dombot és előtte elterülő rétet pedig a tervben lóherével szándékozta bevetni, vagyis művelés alá vonta, a magaslatra pedig egy kis épületet tervezett. Ez a kápolna, de mindenképpen templomszerű épület az egyedüli építmény angol stílusú kertjében. Mind a magyar, mind a német nyelvű tervrajzon szerepel: a német terven nyolcszögletű tetővel jelzi, a magyaron viszont szemből ábrázolja. Itt az épület homlokzatán közepesen nagyméretű bejárat, a tetőzet elején és hátsó végén pedig valamilyen felfelé meredő díszítőelem látható. Még izgalmasabb a papíron maradt elképzelés, ha egy pillantást vetünk a tervrajz lapjának bal felső sarkába: lényegesen halványabb tintával – a kert központi részének sötét tintával készült rajzához képest valószínűleg

¹⁰⁵ Kazinczy Ferenc anyjának, 1803. augusztus 28. = KazLev. III, 611. lev., 90.

¹⁰⁶ ORBÁN László, *Kazinczy széphalmi birtoka*, Irodalomismeret, 2017, 4. sz.

később – rajzolt egy kis pantheonszerű, négyoszlopos, görög stílusú épületet, amelyet a nehezen kiolvasható felirat szerint a „Világosodásnak” szentelt. Ezzel Kazinczy maga is csatlakozott ahhoz az erősen szabadkőműves hatás alatt álló kertfelfogáshoz, amelyik eszmék megjelenítésének kifejezésére is alkalmasnak tartotta az ember alkot-ta természeti környezetet. Magyarországon akkoriban ezt az elvet a már emlegetett Batthyány Lajos körmendi kertje képviselte a leghatározottabban. A Batthyányhoz hasonló felfogásra egy másik papírra vetett elképzelés is utal. Az 1. tervrajz bal szélén két rajz található Kazinczytól, mindkettő egy emlékmű terve, amelyet Judith Heideggernek, azaz Gessnernének, „Gessner múzsájának” szándékozott állítani. Az első rajz egy ülő női alakot ábrázol, akinek térdénél egy szárnyas puttó alakja vehető ki. A női alak egy ovális portrét tart a kezében „Gessner” felirattal. A másik, jóval kisebb vázlat a figura alatti posztamenset ábrázolja, három oldalának beszámozásával. A posztamens 1. számú középső oldalán felirat áll: „Der Muse Gessners”. A számokhoz tartozó magyarázatok a rajz alatt szerepelnek. Az 1-es szám mellett a „Gessner múzsája” felirat található. A 2. a posztamens baloldali feliratának szövege: „Az Ábel képzetiben méltán tiszteli a’ Maradék a Poétának hamvait.” Kazinczy itt Gessner *Ábel halála* című művére utal, amely egyik kedvence volt, később lánya, Iphigenia halála kapcsán is emlegeti. A 3-as számmal jelölt szöveg nincs befejezve, és javítás is van benne: „Az Idylliumokban az ő életek olyan mint egy édes ének mellyet két síp...”

A különös elképzelés előzményeihez támpontot találunk a levelezésben. Kazinczy 1793 nyarán levelezésben állt Gessnernével. Egy alkalommal, amikor Kassán barát-nőjének, Szerencsy Józsefné Radvánszky Teréznek felolvasta Gessnerné egyik levelét – amelyben az özvegy örömeinek és köszönetének ad hangot, hogy Batthyány herceg Körmenden emléket állított férjének — Teréz félig tréfásan azt mondta Kazinczynak, hogy az emlék jobban megilletné a hölgyet, aki múzsája volt, mivel a költőnek elég emlékül az a kiadás is, amelyben művei magyar fordításban jelennek meg. Kazinczy egy kézcsókkal köszönte meg a kettős bókot, és sietett mindezt Gessnernének is tudomására hozni.¹⁰⁷ Feltételezzük, hogy a fogságban készített emlékműterv ennek hatására született.

A kis templom mögött félkörívben négy nagy, lombos fa rajzát vehetjük ki. A görög stílusú templom rajza kísértetiesen emlékeztet az Ybl-féle emlékcarnok épületére is, de ne feledjük, hogy Ybl nagy valószínűséggel az emlékcarnok épületének tervezéséhez maga is Kazinczy egy 1814-ben levélben megküldött emlékmű tervét használta

¹⁰⁷ „Als ich die Zeile, in welcher Sie dem Fürsten Batthyáni für seine Liebe zu Ihrem Gessner dankten, vorlas, u. es bedauerte nicht sagen zu können, dass auch in meinem schon das Monument, das ich lange schon meditierte, steht, gab Frau von Sz . . . s, Ungarns Emilie, mir den Gedanken, dieses Monument nicht Ihm, dem meine Übersetzung Monument genug ist, sondern seiner vortrefflichen, Ihm ganz würdigen Gattin, seiner Muse, seiner Lebens-versüsserinn setzen zu lassen. Und dies gelobte ich Ihr in einem eiligen Handkuss.” Kazinczy Ferenc Gessnernének, 1793. augusztus 19. = KazLev. II, 428. lev., 310.

fel¹⁰⁸: Kazinczy id. Wesselényi Miklós zsidói temetkezési helyének egy „Tempelt” javasolt, amelyet lerajzolt több nézetből, és a körülötte lévő kertet a fák hasonló ültetésével képzelte el, mint ahogy széphalmi kertjének tervén látjuk. A Pataki Mózesnek részletesen kifejtett elképzelés forrásául az olasz rézmetsző, Calderari metszeteinek kiadására hivatkozik.¹⁰⁹

A két dombra tervezett széphalmi kert legfeltűnőbb jellemzője, hogy a magyarországi kerttörténet ún. átmeneti stílusának megtestesítője: egyik fele geometrikus elrendezésű, amennyiben hosszú, egyenes utak/allék egy valószínűleg fűvel bevetett, kerek középpont felé haladva futnak egymásba. A szimmetrikus szerkesztésű kerti utakat azonban gyümölcsfák szegélyezik, és az általuk kijelölt parcellákban nem virágok, hanem különböző gyümölcsfafajták találhatók. A központi kerek térség alatt pedig legyezőszerűen terül el egy szőlőskert – bár a második terven lévő szövegmagyarázatban már az áll, hogy a szőlő helyett inkább zöldségeskertet kellene kialakítani, mert borszőlőnek nem elég jó, csemegének meg túl nagy a terület. A köralakúan kiképzett gyümölcsfasorok kereszteződése elé pedig a kertész házat gondolta elhelyezni, aki nemcsak a veteményest gondozza majd, hanem csőszként vigyáz a gyümölcsösre is.

Mindebből a fogság előtt feltehetőleg az a hársfa allé valósult meg, amely a gyümölcsösön vezet keresztül. Egy almafákkal beültetett gömbölyű alakú terület is kialakításra került már, amelyet ribizlivel választott el.¹¹⁰

A mértani elrendezésű gyümölcsöstől a ház felé szintén vezet egy út, ami egy elég nagyméretű ún. „Paradplatz”-ba, vagy magyarul „zöld gye” elnevezésű, szintén kerek kialakítású térségbe fut bele. A német elnevezés beszédes, mert a tér díszítő-funkciójára utal. A gyepek terület választja el egymástól a ház mögötti, közvetlenül hozzátartozó, díszkertszerűen kiképzett udvart és a hasznosítás alá vont angol stílusú kertet. De a nagy gyepek felület egyben elválasztja a geometrikus és a szabálytalan kertrészeket is. A kert másik felét ugyanis a kacskaringós utak és a mezőgazdasági művelésre szánt területek természetes elválasztóvonalai tagolják szabálytalanra. Itt nincs más, mint a rét és a domb, a kukoricamező és az erdő. Az egész területet be lehet járni kanyargós utakon, amelyek szabálytalanul vezetnek végig a terület „látványosságain”, a kis, templomszerű épületet mintegy középpontba állítva. A terv láthatólag nem lett befejezve, ceruzával halványan előrajzolt további létesítmények is szerepelnek rajta. A tintával már kidolgozott angol stílusú kertrész közepén két egyenes törzsű, jegenyeszerű fa rajzát is kivehetjük.

A harmadik terv, a ház „udvarának”, közvetlen környezetének kialakítását mutatja, de ezen a lapon találunk Kazinczytól utasításokat a további teendőket illetően is.

¹⁰⁸ Vö. FEHÉR József, *Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben*, Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 15(2005), 55.

¹⁰⁹ Kazinczy Ferenc Pataki Mózesnek, 1814. december 6. = KazLev. XII, 2792. lev., 232. Ottone Calderari (1730–1830) olasz építészről van szó.

¹¹⁰ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 157.

Az udvar tehát azon a területen állt, amely a dombszerű kiemelkedés lapos teteje, az épület mögött: itt két ovális formát képzelt el fűvel beültetve, ribizlibokrokkal vagy egressel körülkerítve. A két ovális forma között széles utat javasolt hagyni, hogy a szekerek kényelmesen meg tudjanak fordulni. Sövénnyel elválasztott félkör alakú parterre-t tervezett az udvar északi oldalára is, a háztól jobbra. Érdekessége az egyszerű szabályos, de természetességében, növényhasználatában már nem hagyományos díszkerti kialakításnak, hogy a házhoz közelebb eső ovális parterre-be árnyékot adó fákat és jegenyét képzelt el, mégpedig azt is megadva, hogy milyen fafajtaiból: platán, szivarfa, vadgesztenye lenne két félkörívben, és közöttük a jegenyék. Mint megjegyzi, ha a fák megnőnek, a dombot még jobban ki fogják emelni a Sátoraljaújhely felé vezető útról nézve, és a házat is díszítik. A másik ovális terület közepén feltünteteti a kutat, amelynek kiásására is sor került még 1794 előtt.¹¹¹

A hegy felé, az erdőig elnyúló széphalmi kert kialakítását csak az 1806-ban lányának, Iphigeniának készült sírhely tette hasonlatossá mai képéhez. A sírhely felé pedig egy rosszul megásott, majd beszakadt pince helyén már 1794 előtt kialakult egy természetes, „soha ki nem száradó” tó, vagyis „kacsáuszató”.¹¹²

Kazinczy a dombtetőn álló ház kimérésének felelevenítésekor visszaemlékezésében arra tette a legnagyobb hangsúlyt, hogy merre tájolja az épületet: „A’ fundamentum’ kipeckelésekor jelen voltam. Arra vigyáztam, hogy a’ Pitvar’ ajtaja és az ebédlő közepső ablakán keresztül egyenest menjen a’ línea a’ Kis-Toronyi Templom’ tornyára. Jól állott így az épület a’ dombhoz és az alatta elmenő úthoz képest is.”

A tájolás, amint a szó maga is kifejezi, azt jelöli, hogy milyen irányba lássunk valamit a körülöttünk lévő tájból. Ha egy képzeletbeli kört rajzolunk Kazinczy házának megnevezett pontjáról, akkor északról keleti irányba haladva délfelé félkörívben elénk tárul az egész Hegyköznek nevezett tájegység, amely a Bózsza patak vízgyűjtő területe. A széles síkságot, a patak völgyét két hegylánc veszi körül. A széphalmi ház mögötti hegyvonulatról már esett szó. Szemközt a völgyet a Tokaj-hegyaljai hegyvonulat nyúlványa zárja, a borvidék utolsó településével, a ma Szlovákiához tartozó Kistoronyával. Ezt az egységet ma már azért is nehéz elképzelnünk, mert a tájat a mesterségesen meghúzott országhatár szeli ketté, ezért gondolatban már nem kapcsoljuk össze azt a két, egykor összetartozó, és természetföldrajzilag soha szét nem választható tájrészletet, ami a síkságot és a szőlővel beültetett hegyet jelenti. A képzeletbeli félkör ívén összesen tizenkét település látványa (a tizenkettedik, Mikóháza hiányzik Kazinczy felsorolásából) volt Kazinczy számára adott. Ezt büszkén mutatta be barátjának, Kis Jánosnak, amikor Széphalomra költözött, és egy levelében részletesen leírta birtokát: „Látom tehát Ujhelynek tornyát, Borsinak omladékát, a’ két Toronyát, Hosszú-Lázt, Csörgőt, Legényének és Lasztócznak parton épült Kastélyait (mellynek utóbbika a’ Kazinczy Péteré), Mihályit és a’ két Regmeczet. Kázmér 2. óra hozzám,

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

de el fogják a' hegyek. Nyugot felé pitvaram ajtajából sivatag, erdős, de szép formájú nagy hegyeket látok.”¹¹³

Ha a Kazinczy által felsorolt településeket egy térképre helyezzük, akkor a szem a háztól délre, Sátoraljaújhely tornyától keleti irányba haladva, pásztázza végig a tájat, a látott települések ennek a nagyjából félkörívnek mentén jelölnek ki pontokat. Még azt is megtudjuk, hogy felesége szüleinek házát Nagykázmérban a Zempléni-hegység egyik nyúlványa miatt nem látja, pedig nem volt messzebb Lasztócnál. Lasztóc a legtávolabbi pontja ennek a panorámának, mintegy 20 km-re fekszik Széphalomtól. A festői tájat a környező települések apró épületei és templomtornyai színesítik, és még valami, ami minden valamirevaló tájképi kompozícióhoz hozzátartozik: a várrom egy hegy oldalában. Kazinczy tájképének várromja, a borsi vár, ráadásul kitüntetett fontosságú hely számára, hiszen Rákóczi Ferenc szülőhelye.

A Kis Jánosnak írt levél nemcsak a látkép fontosságára hívja fel figyelmünket, hanem arra is, hogy házának kijelölésekor mi volt az a tökéletes tájképi kompozíció, amelyben gyönyörködni szándékozott. Ez volt Kazinczy igazi angol tájképi kertje, amely beteljesítette kertesztétikai elveinek hatodik pontját: „A' nagy stílusú Anglus kert az, midőn az Idegen nem kertben, hanem szép természetben véli magát. Mi lehet szebb mint a' Duna' ligetei, 's' a' szép tölgy és nyár 's' topolya-fák a' Tisza' szélein? Mi szebb mint Bag és Gödölő között az a' tündéri völgy? Melly kevés kellene arra, hogy az Paradicsommá változtassék!”

Még a „rosszakaratú” feltételezés, miszerint Kazinczy a kényszerű lemondás miatt vált volna a tágabb természeti környezet hívévé a saját, megkomponált kert helyett, sem állja meg a helyét. A szép kilátást egy domborzatilag változatos és nagyszabású, nagy távlatokat nyújtó tájra már idézett kertlátogatásai során is nem egyszer hangsúlyozta. Széphalom talán ebben az egyben hasonlított a már részletesen bemutatott Salzburg melletti Neuhausra: „melyet három oldalról romantisch kősziklás tirolisi formájú hegyek vesznek körül, egy oldalról a bavariai szép sík nyílik meg előtte, honnan az aranyszín égen lemenő nap elenyészését lehet látni”.¹¹⁴

Az angolkert esztétikájának látképévé, ha a környező táj birtokbavételével is, de tudatosan valósította meg Kazinczy. A természetességet pedig, ahogy ő nevezi az „anglus igazában természetes kertek” egyszerűségre törekvésének elvét, szintén alkalmazta a gyakorlatban. Bár nem tudjuk, mennyire sikerült a művelés alá vont területeket esztétikailag megkülönböztetni a természettől, de kertjének tervrajzán ennek szándéka nyilvánvaló. Amint Prónay Sándor tóalmási kertjének méltatásakor hangoztatja: „Almásnak egy szép rétje van, s azt Pr. Ángl. Kertté változtatta, úgy hogy a rét rét maradt, s csak a kerítés mellett ültetett bokrokat”¹¹⁵ – ő is hasonló megoldásokban gondolkodott, de a tájba való beavatkozás nagy erőfeszítései nélkül.

¹¹³ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1806. június 16. = KazLev. IV, 941. lev., 199.

¹¹⁴ Kazinczy Ferenc Kozma Gergelynek, 1803. május 25. = KazLev. III, 598. lev., 62.

¹¹⁵ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 396.

A beavatkozás legfontosabb eszköze az ültetés lett, egy növénytakarójában sem nem különleges, sem nem változatos vidéken. Széphalom területét tölgyfák és galagonyabokrok borították korábban. Ezek kiirtása után már a legelső időkben változatos fák, cserjék betelepítésével gazdagította Kazinczy a környezetét, méghozzá olyanokkal, amelyekből a zord időjárással, és rossz földdel jellemezhető vidéken kevesen próbálkoztak.

Nékem, 's rég olta már, nem vala egyéb óhajtásom mint hogy falusi lakos lehessek, függetlenül, szabadon, fény és gond nélkül, 's elértem a' mit óhajtottam. Gazdaságom nem fogalannyira, hogy elég időm ne légyen írnom, 's magam ültetém kertemet, magam oltottam fáimat; míg lakásomat oda nem vevém, addig ott egy galagonyánál egyéb nem volt. Vendégem többére ott talált, sáros kezekkel.¹¹⁶

Kazinczy széphalmi kertje a táj kertje és nem tájkert volt. Háza már régen nem áll, az utókor pedig a varázslatos táj látványának jelentőségét halála után többé nem vette figyelembe, mára semmi sem érzékelhető a nagyra nőtt fák takarásában, a kissé elvadult kertben. Pedig sokszor idézett versében a birtokára büszke Kazinczy rímbe szedve is felfedte, hogy miért lett számára Széphalom Árkádia, minden angolkert szimbóluma:

Még messziről meglátja házamat
Egy dombnak ormán,
[...]
'S ha kép, ha könyv, ha szép fekvés, kies tér,
Messzére nyúlt rétek, kalászos holdak,
Nem messze a' háztól egy szent tölgyliget,
'S felül azon mustot-termő tetők,
Egy kis pataknak játszódo futása,
És kétszer hat helység' szemlélete,
'S ezek között az Újhely' 's Borsié;
Ha malmainknak zörgéseik az éj'
Tündér csendében, 's csak kelet felől
Meggpattant lánca kévellő hegyeinknek,
Varázs erővel hatnak őreá is:
[...]
Mondd, jöjön 's lássson. Itt Arcádia!

[Kazinczy Ferenc: *Floralbus Phocidensis* Római Arcászhoz – részlet, 1811]

¹¹⁶ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, i. m., 557.